

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐՁՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՉ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԲ ՏԱՐԻ

Դ-Ե-Զ

1988

ՄԻՈՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿՐ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1988

Ապրիլ - Մայիս - Յունիս

Թիւ 4 - 5 - 6

1988

April - May - June

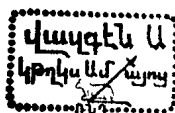
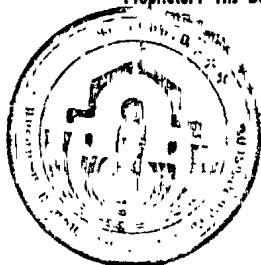
No. 4 - 5 - 6

SION

VOL. 62

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա.Ի ՍՈՒՐԲ ԶԱՏԿԻ ՔԱՐՈԶԸ

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԷՆ

Յանուն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

*«Այսօր յարեաւ ի մեռելոց փեսայն անմահ եւ երկնաւոր,
քեզ աւետիք խնդութեան, հարսն ի յերկրէ եկեղեցի» (Շաբաղան)*

Սիրելի հաւատացեալ զաւակներ Մեր,

«Այսօր մեռելներից յարութիւն է առել երկնաւոր փեսան, քեզ աւետիք խնդութեան՝ ով եկեղեցի, հարսդ երկրաւոր»:

Մեր Մայր եկեղեցու երանելի հայրերը զմայիլի ոգեւնչումով եմ փառաբանել Քրիստոսի հրաշալի Յարութեան աւետիսը բարականների երգերով, որոնք փոխանցուել են սերնդից սերունդ եւ հասել մեզ, մեր օրերին, որպէս մեր հոգիների անուշաբոյր բալասան, որպէս լուսեղէն երազանք, որպէս յոյս փրկութեան:

Եկէ՛ք լսեմք մեր նախնեաց ձայնը, նոյն բարականներով մեզ հասած.

«Արարիչը Աստուած ի խաչ բարձրացաւ եւ մեկնելով մեռելներին խաչափայտի ճաւաղամարմնի նորոգեալ կենդանացրեց, որով հալածուեց անգիտութեան խաւարը եւ գիտութեան լոյսը ծագեց՝ մեռելներից յարութիւն առած Քրիստոսով»:

Այսպէս ահա, նաեւ մեր օրերին լոյս բաշխող աւետիսը Քրիստոսի Յարութեան, վերստին իր նառազայքներն է տարածում մեր հոգիների վրայ եւ լուսաւորում մեր կեանքը: Սուրբ Յարութեան հրաւիրւած պահը այդ լոյսի ճաւաղաւորով մեզանից ամէն մէկին մղում է մեր հայեցողքի պարճուն դէպի մեր ներաշխարհը եւ խորհրդածել մեր կեանքի իմաստի մասին, մղում է մեզ ձեռքազատուել մեղքի կապանքներից ու ապրիլ երազանքի մեր հոգիների փրկութեան, յաւիտեական կեանքին արժանանալու մեծ յոյսով:

Հոգու անմահութեան յոյսը խարսխում է մամաւանդ Քրիստոսի Յարութեան նեմարտութեան վրայ: Պօղոս առաքեալը այս յոյսն է որ զօրացնում է մեր մէջ, ասելով՝ «Արդ Քրիստոս յարուցեալ է ի մեռելոց, առաջին պատու մեջնեցելոց. քանզի մարգարէ եղել մահ եւ մարդով յարութիւն մեռելոց» (Ա. Կորնթ., ԺԵ. 20-21):

Քրիստոսի զոհաբերութիւնը խաչափայտի վրայ եւ նրա յաղթական

6369

Յարութիւնը դարեւ շարունակ մշտապէս ուղեկցել են մեր բարեպաշտ մախնիներին իրենց կեանքի ճանապարհին, մանաւանդ դառնութեանց, հալածանքների ու նահապետութեանց օրերին, երբ նրանք համբերութեամբ կրել են իրենց խաչը ու պայքարել դառն հակառակի դէմ, այն հաւատով, որ մահուամբ կարելի է հասնել նշմարիտ կեանքի, զոհաբերումով՝ յաղթանակի եւ տառապանքով՝ ամանց ուրախութիւնների: Այս ապրումներով, տեսիլներով, իրաւ յաջորդող սերունդները ամբապնդել են մեր ազգի գոյատեւելու հաւատին ու կամեցողութիւնը մինչեւ մեր օրերը:

Մեր նախնիները ապրել են Քրիստոսի Յարութեան տեսիլով՝ դարեւ ու դարեւ, եւ իրենց աչները փակել յաւերժական կեանքի արժանանալու յոյսով, սրբազան ժառանգութիւն թողնելով այդ յոյսը՝ մեզ այսօրումներս, որ ապրում ենք նոյն յոյզերով, նոյն սպասումներով, հաւատալով թէ մենք բոլորս, ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, գտնուում ենք հրաւիր Յարութեան շնորհների ներքեւ:

Հաւատում ենք նաեւ, ինչպէս մեր նախնիք, որ Յարութեան ճառագայթումը աշխարհի վրայ ճառագայթումն է արդարութեան արեգակի, որ լուսաւորում է նաեւ մեր ազգի կեանքի ճանապարհը, արդարութեան յաղթութեան յոյսով, զի «արդարների ջանքը լուսաւորում է, իսկ անօրէններինը՝ ճանգում» (Առակի Սողոմոնի):

Մեր կեանքի ջանքը լուսաւոր է մնացել նաեւ մեր օրերին, զի բազում փորձութիւններից եւ զոհաբերութիւններից յետոյ, մանաւանդ 1915 թուի ահաւոր ռդբերգութիւնից յետոյ, մեր Մայր Եկեղեցին ու ժողովուրդը, թէ՛ ի սփիւռս աշխարհի եւ թէ՛ մանաւանդ մեր մայր հողի, ապրում են հոգեւոր ու նիւթական վերաշինութեան ու ազգային զարթոնքի մի երջան, արդար սպասումների իրականացման տեսիլով: Մնում է, որ բոլոր Հայերը, ուր էլ որ գտնուեն, ուղիղ տեսնեն եւ գնահատեն մեր հայրենական ներկան, ուղիղ տեսնեն ու գնահատեն մեր ժողովրդի ու հայրենիքի հիմնական շահերը, չնուաճան անցեալի փորձառութիւններն ու յուսախաբութիւնները եւ համահայկական միասնութեամբ մնան հաստատուն եւ անալլալ՝ մէկ ազգ, մէկ հայրենիք, մէկ Եկեղեցի նշանաբանի ներքոյ: Սուրբ Էջմիածինը օրհնում է այդ ռգին, օրհնում է այդ միասնութիւնը, օրհնում է հայրենաւէն աշխատանքի ու պայքարի ճանապարհը:

Փրկչին մեր Քրիստոսի Յարութեան յաղթանակը թող մնայ նաեւ այսօր եւ միշտ մեր ազգի զաւակների ներշնչանքն ու ստուգութիւնը:

Շնորհ սուրբ Յարութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ այժմ եւ միշտ. ամէն:

3 Ապրիլ 1988

Ս. Էջմիածին, Ս. Զատիկ 1988

Ամեն. Տ. Եղիշե Արքեպս. Տէրտէրեան,
Պատրիարք Հայոց,
Ներսիսապետ

*«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ.
Խաղաղութեամբ ծայն հնչեցաւ.
Սէր յընդհանուրս սփռեցաւ»:*

Սիրելի Մերազան Եղբայր,

Ահա վերսին ծագեց լոյսը Քրիստոսի գերեզմանէն՝ Յարութեան աւետիսով: Վերսին իջաւ մեր սրտերուն՝ առաւօտը լուսոյ: Վերսին պայծառացաւ յոյսը մեր մեղքերու թողութեան եւ մեր հոգիներու փրկութեան:

Փառք Յարութեան Փրկչին մեր Յիսուսի Քրիստոսի:

Այս լոյս առաւօտուն, Սուրբ Էջմիածնի հոգեւոր բարձունքէն կը յղենք Մեր զատկական ողջոյնը եւ հայրապետական օրհնութիւնը Ձերդ Ամենապատուութեան, Սուրբ Աթոռիդ ուխտապան սպասաւորներուն ու հաւատացեալ ժողովրդեան, մաղթանով բարի, որ սուրբ Յարութեան շնորհները առասպալէս բախտիւն ձեր եկեղեցեաց եւ հաւատացեալներուն, ի հոգեւոր շնորհիւն անոնց կեանքին:

Մեր ջերմ աղօթքն է նաեւ, որ Քրիստոսի խաղաղարար հոգին հառագայթէ հորիզոնէ հորիզոն համայն աշխարհի ժողովուրդներու վրայ, ու մեր օրերուն բազում սազմապնեւով տառապող մարդկութիւնը հասնի վերջնական խաղաղութեան եւ եղբայրութեան նաւահանգիստը:

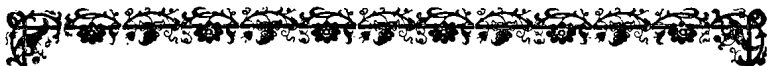
Այս լուսաբաշխ օրերուն Մեր հոգւոյ հայեացքը կ'ուղղուի դէպի Ձերդ Ամենապատուութիւնը, Մեր սրէն թխած մաղթանքը բերելու Ձեր արեւատութեան եւ եկեղեցաւէն գործոց լիակատար յաջողութեամբ պսակումին համար:

Ողջ լեռով եւ զօրացեալ շնորհով սուրբ Յարութեան Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի:

Եղբայրական սիրոյ ողջունի՝

Վ Ա Ձ Գ Է Ն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԵԱՍ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Քիւ 78:88

Անթիլիաս, 19 Մարտ 1988

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան

Պատրիարք Հայոց Ս. Երուսաղէմի

Երուսաղէմ

Սիրեցեալ Եղբայր ի Քրիստոս,

Մօտ օրէն համայն քրիստոնեայ աշխարհին հետ միասին Ձատկի տօնով պիտի պանծացնենք մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ Յարութիւնը: Որքան արտապնդիչ երեւոյթ է ամէն մէկ քրիստոնեայի համար վերակենսաւորուիլ անմահութեան գաղափարով ու շունչովը եւ գիտակցիլ թէ մարդ էակը մահով նուաճուած եւ նուաճուելիք անձ չէ, որովհետեւ Քրիստոս տուաւ մեզի ոչ թէ սոսկ յոյսն ու գաղափարը, այլեւ իրողական զօրութիւնը մարդու անմահութեան իր իսկ յարութեամբն ի մեռելոց: Ինքն էր որ իր յարութենէն ետք երեւցաւ իր Առաքեալներուն եւ ողջունեց զանոնք, անոնց մէջէն մեզի ըսելով. «Խաղաղութիւն ընդ ձեզ, ես եմ, մի՛ երկնչիք» (Ղկս., ԻԲ. 36):

Մեզի համար Ս. Յարութեան տօնին այս բերկրալից առիթով, եղբայրական սիրոյ քաղցր ապրում է ողջունել Ձերդ Սիրեցեալ Եղբայրութիւնը եւ մեր Յարուցեալ Փրկչի մահուան դէմ տարած յաղթանակին ոգեկոյճման զօրութեամբը Ձեզի հետ միասին առաւել եւս միութեան եւ բեղմնալից առաքելութեան մէջ զօրացած տեսնել մեր Ս. Եկեղեցին:

Ի խորոց արտի կ'աղօթենք առ Յարուցեալ Փրկչին մեր, որ Ձեզի, Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքութեան, անոր ուխտեալ Միաբանութեան եւ համայն հաւատացեալ ժողովուրդին շնորհէ անմահութեան տեսիլով եւ շունչով ծաղկուն տարի մը: Թող յարանուն ծաղկումով բարգաւաճ եղջան մը բոլորէ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը, ի ծառայութիւն Հայոց Ս. Եկեղեցւոյ վերագարծոնին եւ յարութեան նորոգեալ կեանքին:

Մնամք եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից

Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Բ.

Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ

SECRETARIAT OF STATE

No. 218193

Vatican City
29 April 1988

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II has received your Easter greetings and asks me to thank you on his behalf.

In the light of Easter, His Holiness is happy to share with you his confidence that the Resurrection of Our Lord is the source of all true joy, grounding as it does the hope for that unity and peace to which our Churches would testify before all humanity.

In conveying this message, I ask Your Beatitude to accept my own fraternal good wishes.

Yours sincerely in Christ
CARD. CASSEROLLI
Secretary of State

LAMBETH PALACE, LONDON, SE1 7JU

E A S T E R 1 9 8 8

His Beatitude Yeghishe Derderian
Armenian Patriarch of Jerusalem.

Your Beatitude,

As we celebrate the joyful festival of Our Lord's resurrection, I greet you and your Church in the Risen One. Christ is Risen. Alleluia!

In the Byzantine Church of St. Saviour in Chora in Istanbul there is a powerful fresco of the general Resurrection. The centre and focus of this graphic Anastasis is a vigorous Christ, full of movement and strength. In a strong grip his arms reach down and physically pull Adam and the Mother of Our Lord with him in his own upward movement. They look simultaneously startled and exhilarated. This visual image expresses well the Church's belief that in Christ's resurrection, the whole of the human community is made new

The affirmation that in the resurrection of Christ all things are made new and we share ourselves in this new order, gives meaning and hope to millions of men and women. Especially in situations which may seem dark with despair and hopelessness, fresh hope comes. I am for-

fortunate in my travels to see this new hope of God's People in many different cultures and settings — in the churches of the Middle East, Eastern Europe, the Far East and the new Pacific. In all these places, I see men and women renewed by our Easter affirmation of the resurrection's victory over death.

Rejoicing in this victory over death, I pray that the joy of Easter may renew our Churches for love and service in the world.

Your affectionate Brother in Christ

DR. ROBERT RUNCIE

Archbishop of Canterbury

His Holiness Eghiche

Armenian Patriarch of Jerusalem

Your Holiness,

Beloved Brother in the Lord,

In bright spiritual joy, while glorifying the eternal Easter, I am cordially greeting you with the words which are alive for ever:

For us, Christians, there is no truth which is more joyful than the most glorious Resurrection of the Saviour, as, being raised from the dead, Jesus Christ will never die again but will live the life! (Rom. 6, 9).

The joy of our feast is increased by the hope for the fulfilment of the true promise of Christ: "Peace to you" (Lk. 24, 36). And we are looking with gratitude to Our Lord at the first fruits of the intensive efforts of the humanity in its strive for the non-nuclear world.

May the Risen Lord enlighten our minds with the light of wisdom of the Holy Gospel, our souls — with love of His Cross, — our hearts with the purity of His words, so that we can follow our way of life constantly learning the truth of His salvific faith, keeping fraternity and love among ourselves.

While celebrating radiantly the Holy Easter we pray to Christ — the Giver of Life, Risen on the third day, to grant you strength of spiritual powers, peace and prosperity.

Greeting you with an Easter kiss I remain with love in the Risen Christ.

† PIMEN, PATRIARCH OF MOSCOW AND ALL RUSSIA

Moscow, Easter 1988

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Ս. Զատկի հրաշափառ առնին առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ նկեղեցւոյ Սրբազան Պատերազմ յղուած են հետեւեալ շնորհաւորական հեռագիրները.

Երուսաղէմ, 1 Ապրիլ 1988

Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Ս. Զատկի հրաշափառ առնին բարերառօրիկ առիթով, խոնարհաբար կը ներկայացնենք Ձերդ Սուրբ Օծութեան մեր և Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան սրառգին շնորհաւորութիւնները, խնդրելով Բարձրեալն Աստուծոյ սր շնորհէ Ձեզ յաջողութիւններով լի երկար և առողջ կեանք, և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ առաջնութիւն և բարգաւաճում:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԳԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 1 Ապրիլ 1988

Նորին Սրբութիւն

Յովնանէս - Պօղոս Բ. Պապ

Վատիկան

Ս. Զատկի հրաշափառ առնին բարերառօրիկ առիթով, յարգանք կը ներկայացնենք Ձերդ Սրբութեան մեր սրառգին շնորհաւորութիւնները մաղթելով Ձեզ, շարունակական առողջութիւն և Ձեր մեծ նկեղեցիին՝ բարգաւաճում: Թող Ամենակարողն Աստուած յաջողութեամբ պսակէ Ձեր բարի ջանքերն ու ծրարիւնները:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԳԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 1 Ապրիլ 1988

Ն. Ամենապատուութիւն Պիմէն

Պատրիարք Հոմայն Ռուսիոյ

Մոսկուա

Ս. Զատկի հրաշափառ առնին առիթով, կը ներկայացնենք Ձեզ մեր եղբայրական և քիւրճ շնորհաւորութիւնները, սրառգին մաղթանքներով Ձերդ Սրբութեան առողջութեան և բարգաւաճ գործունէութեան համար:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԳԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

ԽՄԲԸԳՐԱԿԱՆ

ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ ՄԱՀՈՒԱՆ Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Մարդեր կան, որոնք թէև ոչ մեծ ու բացառիկ կարողութեանց տէր, այնուհանգերձ իրենց ժողովուրդի պատմութեան բախտորոշ ու՝ ճգնաժամային հանգրուաններէն մէկուն կանչուած են առաջնորդող ու պատասխանատու դիրքերու, իրենց խոհեմութեամբն ու արթնամտութեամբը փրկելով իրենց խնամքին ու հոգատարութեանը վստահուած զանգուածները ստոյգ ու վերահաս վտանգներէ, վերապահելով իրենց համար լուսաւոր ու պատուաբեր յիշատակ մը պատմական տարեգրութեանց մէջ:

Կը խորհինք թէ ոչ ոք պիտի ուզէր համակարծիք չըլլալ մեզի, երբ այս կարգի երախտաւորներու շարքին ուզենք դասել Տ. Խորէն Արքեպս. Մուրաւբէզեանը, որ 1932ի աշնան կոչուեցաւ յաջորդելու Տ. Տ. Գէորգ Ե. Վշտակիր Կաթողիկոսին և որ խորհրդաւոր պայմաններու տակ բաժնուեցաւ մեր վշտալի աշխարհէն 1938ի Ապրիլի 10ին, Մաղկազարդի առաւօտուն:

Շրջանը, ուր զահակալեց Երանաշնորհ Հայրապետը, իր մէջ ունի ամենէն մութ ու անդոհալի տարիները մեր դարուն (ի բաց առեալ անշուշտ զոյգ աշխարհամարտերու օրերուն զուամրովը զոյացած տասը տարիները. վերջին տասնամեակը դուրս է տակաւին մեր հասողութենէն), Եւրոպայի սրտին վրայ Նացիզմը սկսած էր իր թունաժէտ սլաքները արձակել ու Գերմանիա՝ իր տիրակալական ակորժակները արտայայտել իր հարաւային ու արևելեան դրացիներուն դէմ: Անդին, նոյն աշխարհամասի հարաւ-արևմտեան ծայրամասի թերակղզիի տարածքին, Զօր. Ֆրանքոյի ուժովը ամրացնելու համար շղթայազերծուած էին ազգամիջեան, եղբայրասպան կռիւներ: Հոս, Սուրբ Երկրին մէջ, Արաբներ, զործագուելով և հարեկուսներով, ապստամբութեան դրօշը պարզած էին Անդլիական Հոգատար իշխանութեան դէմ և Իսահակի ու Իսմայէլի թուհորդները իրենց ոտքերը երկրի սրբազան հողին աւելի ամուր կապելու համար սպառնական նայուածքներ կը նետէին իրարու: Աւելի վար, ՎՍԽ աշխարհամասի մէջ, Մուսոլինիէն հրահանգուած Իտալական ուժերը՝ կը յառաջանային Եթովպիոյ խորերը: Հանդարտ չէր նաև կացութիւնը Մայրագոյն Արևելքի: Այս բոլորէն զատ, ընդհանուր Գրիստոնէութիւնն ալ կը կրէր մեծ հարուած մը երբ, Վեհափառին վախճանումէն միայն երկու օրեր առաջ, 1927ի Պաղեստինի մեծ երկրաշարժին հետևանքով Ս. Յարութեան համաքրիստոնէական Տաճարը խախտած իր կառոյցը նորոգութեան ենթարկելու համար կը փակէր իր դռները Բրիտանական իշխանութեան հրահանգով:

Թիշեալ բոլոր ցաւալի ու վտանգալի երևոյթները կը նսեմանան սակայն երբ բաղդատութեան դրուին այն անաւոր ու ամօթալի ողբերգութեան հետ որ կը բեմադրուէր ճերկաթէ վարագոյրձի ետին ուր արիւնարբու, ճիւղաղ բռնակալ մը, Շահ-Աբբասի ու ձէնկիդ Խանի դարերը յիշեցնող, իր համհարգներով,

դէպի Սիպերիոյ սառնամանիքները կը քշէր Աստուծոյ արդար արեւին տակ իբր մօրդ ապրելու արդար իր իրաւունքին տիրանալու համար ձայն — ու նոյնիսկ շշուկ — բարձրացնող իր հպատակները:

Անմարդկային ու անտանելի այս պայմաններէն ամենէն աւելի տուժողը պիտի ըլլար անտարակոյս Հայ ժողովուրդը, ըլլալուն համար Հանրապետութիւնը գոյաւորող միւս բոլոր ուղիներէն ամենէն աւելի անիրաւութեամբ ու ազատատենչը միանգամայն:

Ձենք ուղիներ հոս փակագիծ մը բռնալ, վերլուծելու հոգեբանական յատակը այս երևոյթին: Կը բաւականանք կրկնելով հանրածանօթ այն ճշմարտութիւնը թէ մենք բռնի մը արժէքը կը գնահատենք զայն կորսնցնելէ ետք:

Երեսունական թուականներու պատկերը աւելի կը յստականայ — խաւարածին դէպքերու ու երևոյթներու սփռած լոյսը մէկն է կեանքի փառաօժիտը իրողութիւններէն — երբ նկատի առնենք թէ քսանամեակէ մը ի վեր փակուած էր Հոգեւոր ճեմարանը ու լռած՝ Պաշտօնաթերթը Մայր Աթոռոյ: Մեր ազգային գոյութեան հիմքերու ցնցումին յաջորդած էր ցնցումը մեր հաւատքի՝ հիմքերուն, ինչ որ մեր համայնական կեանքը կը դարձնէր աւելի ևս տաժանակիր ու փորձանաբեր: Ժամանակի հոլովոյթով, հին սերունդը պիտի անցնէր կեանքի միւս ափին, առանց որ թարմ ու զործունեայ ուժեր հասնէին նօսրացած շարքերը խտացնելու:

Պատահական չէ որ մեր բովանդակ պատմութեան ընթացքին, մեզ ընկճել փորձող ոսոխները ամենէն առաջ իրենց սլաքները ուղղած են մեր հոգիի ու հաւատքի բերդին: Նոյնն է պատկերը Աւարայէն մինչև Սարտարապատ ու մինչև մեր օրերը: Բայց այդ բերդը մնաց ամուր ու անառիկ: Ու իրողութիւնը չէր կրնար ըլլալ տարբեր ժողովուրդի մը համար, որ ունէր լրիւ զիտակցութիւնը Գրիստոսապատգամ ճշմարտութեան թէ «Հոգի առաւել է քան զմարմին»:

Սխալած չէր Նոր Աշխարհի մեծ տեսաբանը, երբ քսաներորդ դարը բարացուցող երկու մեծագոյն երևոյթները կ'ընդունէր Իսրայէլի ժողովուրդին իր պապենական հայրենիքը վերադարձն ու մօտ 2000 տարիներէ ի վեր իր կորուսած պետականութեան վերահաստատումը և 1917ի Ռուսական Յեղափոխութեան հետևանքով իր բարեպաշտութեամբը համբաւուած մեծաթիւ ժողովուրդի մը հայրենիքէն ներս քրիստոնէական հաւատքն ու բարոյականը նիւթապաշտ ու հսկակրօն վարչաձևի մը տակ ճնշելու արտուժ իրողութիւնը: Արդարև, Գրիստոնէութիւնը Գ. Գաբու սկիզբը արձանագրած իր յաղթանակէն ասդին չէր կրած այսքան մեծ հարուած ընթերցին թշնամիներէն: Ու մտածել որ Բ. Համաշխարհային Պատերազմը չաւարտած, մութ այդ ամպը սուրաց դէպի արևմուտք, իր սեւաթոյր քօղին տակ առնելով ևս Արևելեան Նւրդական, երկու Կաթողիկէ երկիրներով: Իսկ Օրթոտոքս երկիրներէն միայն փոքրիկն Ելլադան էր (Յունաստանը), որ յաջողեցաւ դուրս մնալ Կարմիր Դժոխի ճնշումէն, այն ալ ահագին զոհողութիւններու զինով:

Պատկերը նոյնը չէ անշուշտ այսօր: Մեծ և շրջադարձային փոփոխութիւններ կատարուած են ինչպէս կեանքի այլ մարդերու՝ այնպէս ալ կրօնական մարդին մէջ: Բայց ճամբուն դժուար կէտը դեռ կը մնայ մեր առջև:

«ՄԵՄԱՑՈՒՍՑԷ»

Ս. Կոյա Մարիամ Աստուածածնի իր զարմուհիին՝ Եղիստերի յայցելութեան առիթով արտասանած գոհար աղօթքը, որ կը սկսի մեր յօգուածին իրեն խորագիր ընարած չափերտեալ բարոյական Magnificat (բառին Լատիներէն թարգմանութիւնը) անունով ծանօթ է արեւմտեան աշխարհին, ամենէն շատ սիրուած ու կրկնուած աղօթքներէն է Հռովմէական Եկեղեցիին: Պախ և ուրիշ մեծահամբաւ երգահաններ անոր վսեմաշունչ բառերը տաղաւարած են հոգեհմայ ու բարձրարուեստ երաժշտութեամբ: Իսկ Հայոց. Եկեղեցւոյ մէջ, աղօթքը բացառ բառով կ'իմացուի ուրոյն բաժանմունքներէն մին մեր առաստեան ժամերգութեան — Տիրամօր ձօնուած բաժինը անշուշտ: Աղօթքն ալ իր ամբողջութեանը մէջ, փոխասացութեան ձևի տակ, տեղ է գրաւած մեր Հայագոտեան ժամերգութեան մուտքին արտասանուած ճեկեացէճով սկսող սաղմոսաշարքի վերջնամասին:

Վսեմ այս աղօթքի վերլուծումէն աւելի, մեր նպատակն է հոռ շեշտը դնել երկրորդ պարբերութեան «Աստուհեա եւ բանեցեան ինձ ամենայն ազգք» բառերուն վրայ, որոնք հոգեկան վերացումի մէկ պահուն, Ս. Հոգիի ներգործութեամբ և մարդարեական հզօր յայտնատեսութեամբ արտաբերուեցոյն Սրբուհիին մաքրաշնորհ շրթներէն:

Ոչ մէկ քրիստոնեայ անհատ, որ ունի մաքուր ու ողջամիտ դատողութիւն ու աներբ հաւատք Աւետարանական հաստատուններու մասին, կրնայ երկբայիլ Տիրամօր վերոյիշեալ բացականչութեան իրաւոյցութեան մասին, Ան հղա ու պիտի շարունակէ մնալ մեղքի տիրակալութենէն աննուաճ գերագոյն երանելին իգական սեռին՝ բոլոր ուղղադաւան քրիստոնեաներուն համար:

Ի՞նչ բոռ գտնել ուրեմն որակելու համար քրիստոնէութիւնը իրեն դիմակ հագած, Քրիստոնէութեան Մայր Մատեն իրենք զիրենք ցաւագինօրէն անջատած ու հեռացած հատուածներուն, որոնք առ ոչինչ կը համարեն վերոյիշեալ արտայայտութիւնը Տիրամօր, առնուած Ղուկասու տետարաւնէն, հակառակ իրենց սոսնձալուն թէ լիովին կ'ընդունին Ս. Գրքի ճամբով մեղի եկած ճշմարտութիւնները և ոչինչ կ'ընդունին անկէ դուրս:

Աղօթքի վերջին մասին մէջ, Ս. Աստուածածինը — նորադանդները կը գոյթակղին այս որակումէն — մեր մտքին առջին տողանցիլ կու տայ զոչգ դասակարգերը մարդկութեան, հակոտնեայ իրենց նկարագրով ու աշխարհայեալեացով, տակի պարզ խօսելով՝ չարերն ու բարիները, իրենց մասնայատուկ չերաւարումներով, առաջիններուն վերապահուած պատիժին ու միւսներուն վիճակուելիք վարձատրութեան նախատեսութեամբ, ինչ որ գերագոյն գրաւականն է Աստուծոյ արդարութեան:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆԸ

Ընթերցողը նկատեց անշուշտ թէ չտուինք կենսագրականը Երանանշնորհ Հայրապետին (ծնած է 1873ին): Չտուինք ալ մանրամասնութիւններ իր կեանքէն (իր գահակալութեան շրջանին — 1935 — նշուեցաւ Ս. Գրքի Հայերէն Թարգմանութեան 1500 ամեայ Յոբելեանը): Բայց տուինք, խոր ու խիտ գիծերով, կացութիւնն ու պայմանները, այլ խօսքով՝ մթնոլորտը իր օրերուն: Ու այսքանը կը նկատենք բաւական: Վսեմի տուեալ պայմաններուն տակ ղեկը ձեռք առնելն ու ազգային նաւը խուժելն ու խարակներէ ապահով՝ անշեղ ու անսայթաք առաջնորդելը հերոսական դործ է ինքնին, վեր ամէն անհատանքէ:

Գ. Ճ.

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻԶ

Շատ է խօսուած ու գրուած Հայ շարականագրին կողմէ Մարգարէից գերագոյն և մեծ ի ծնունդօ կանանց» կոչուած գերազանց այս սուրբի մասին: Եւ բնական է որ ըլլար այդպէս, արուած ըլլալով այն բացառիկ դիրքը, զոր Յովհաննէս Մկրտիչ կը գրաւէ սրբոց դասուն մէջ, կարապետն է ան Փրկչին, Վրուճի մարգարէից և սկիզբն առաքելոց, դարձեալ ըստ մեր շարականագրին: Եւ այդ է պատճառը որ անոր յիշատակը արժանաւորուպէս կը պանծացուի բոլոր առաքելական Եկեղեցիներուն կողմէ և մէկէ աւելի առիթներով: Բաց աստի, մեր Եկեղեցին պարզ Շարաթ օրերու (բացի Մեծ Պատոց, Յինանց շրջանի, Տէրունական օրերու և առաքելոց յիշատակին նուիրուած Շարաթներէն) երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին լալ կը պանծացնէ անոր յիշատակը ճերմաքաղաքին Յովհաննէս շարականով, ուր չեղած կը դրուի Հերովդէսի և Հերովդիադայի միացեալ դաւադրութեամբ իրազորութեամբ գլխատուած իր սրբազնասուրբ կեանքին տրուած անփառունակ վախճանին:

Ինչ որ կ'ուզենք այս սեղծ էջին մէջ վեր առնել մեծ այս սուրբի նկարագրին ամենէն կարկառուն գիծը կազմող արիւծութիւնն է, Հարիբի ու մեղքի բռնակիրները ձաղկելու ու դատապարտելու խիզախութիւնն ու յանդընդիմութիւնը, առանց հաշուի առնելու ենթակային ընկերային դիրքն ու հանգամանքը: Եւ ասիկա իր առաքելութեան առաջին օրերէն, երբ ճիշդ ծնունդներէ կ'անուանէր ամբարշտ զաւակները իր ժողովուրդին և ժինչ և իր վերջին օրերը, երբ բանտ կը նստուէր այսպնեւ ըլլալու համար արքան, որ ապօրէն կենսակցութիւն կը վարէր այրեալ իր եղբոր կնոջը հետ:

Մեղքը քաղցկեղն է ընկերութեան, Որքան ատեն որ թոյլ ու անտարբեր վե-

րաբեմունք ունենանք անոր հանդէպ, այնքան աւելի ան կը ծառայի ու կ'արժատանայ, ի վերջոյ կը պայթի ան պայտրի մը նման, իր թոյնոյն ու թարախովը ապականելով մարդկային ընկերութիւնը:

Ուրիշ ուշադրաւ կէտ մըն ալ կ'արժէ խորհրդածութեան նիւթ ընել Յովհաննէսի վերջին օրերէն: Այն ալ Քրիստոսի իր մասին ըրած վկայութիւնն է թէ Վիտերէն ծնածնեալուն մէջ Յովհաննէս Մկրտիչն է մեծ չկայ, բայց երկնքի թողաւորութեան մէջ ամենէն պզտիկը մեծ է անկէն (Մտթ. ԺԱ. 11): Նախադասութեան առաջին կէտը խորհելի է բոլորին, բայց երկրորդը մեծ հարցական մը կը բերէ մեր մօտին: Արդարեւ, ինչպէ՞ս կրնայ Յովհաննէսի դիրքը ըլլալ այնքան բարձր ու այսքան համեստ միաժամանակ:

Պատասխանը կարծեաւ չի չափ դժուար չէ: Ամէն այս մեղադրի աշխարհէն բամբուռած ու արքայութեան արժանացած հոգի փրկուած մըն է, ազատագրուած՝ մեղքի ախրապետութենէն, իսկ մահկանացուն, զսպեցն սուրբ մը, իրեն տրուած ազատ կամքին շնորհիւ, մինչև իր յետին շունչը, ենթակայ է մեղքին ու փորձութեան: Ուրիշ խօսքով՝ պատեհազմող մըն է Չարին դէմ: Ու ոչ ոք կրնայ երաշխաւորել թէ յաղթական դուրս պիտի գայ վճռական այդ մարտէն:

Ինչ խօսք ուրեմն այն աղանդամիտներուն, որոնք կ'ուրանան բարեխօսութիւնը սուրբերուն, բայց կ'ընդունին թէ մեր իրարու համար ըրած աղօթքը ունի իր արժէքը Աստուծոյ գահին դիմաց: Հառադարեւ ու մեղաւոր անձի մը բարեխօսութիւնը գերադաս կը համարեն սրբութեան գերագոյն ատոյններէն հասած Եկեղեցւոյ Մօր բարեխօսութենէն:

Ահա թէ ո՛ւր կ'առաջնորդեն մեզ մեր քայլերը, երբ հեռանանք Եկեղեցւոյ ամուր ու դարերով նուիրագործուած հաւատալիքներէն ու աւանդութիւններէն:

Հեռու ուրեմն՝ մօլարախօսութիւններէ:

ԳԵՂՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

'Թէ չես ուզեր օրերդ անցնին աննպասակ,
'Թէ ունեցած շքեղքներուդ չես անգիտակ,
Օգտագործէ՛ ամէն առիթ ու ժամանակ,
Սփռէ՛ բարիք ու ձգէ՛ հեզ փաղցր յիշատակ:

Որպէսզի կապուիս գրին ու թուղթին,
Որպէսզի խոհերդ պարապ չցնդին,
Առօրեայէն վեր պէտք է բարձրանալ,
Հոգերդ երկնի կապոյտով լուալ:

Ո՛րքան բարձրանաս, հասնիս կասարներ,
Պիտ' ուզես ելլել դուն աւելի վեր.
Իսկ 'թէ իջնես ցած, խորը անդունդին,
Պիտի չուզես վեր ելլել վերսին:

Խաւարն կը թուի հոծ ու անթափանց,
Զորին արձակած նետը անվրէպ:
Սէրեր երերուն, հանելի ժամանց
Ոչինչ կ'օգնեն մեզ ճամբուն վրայ մեր սէպ:

Ո՛րքան դպին օրքներուդ աշխարհի մեղրն ու նեկսար,
Զյազեմայ պիտ' ծառաւդ, պիտի մնաս դուն անհար.
Իսկ 'թէ ըսէ՛ս ճաշակես երկնի հացն ու գինին,
Պիտի կրնաս անվրդով անցնիլ կեանքի միւս ափին:

1988

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԲԱՆՍՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՈՐԱՅՐ Ն՝ ԲԻԻԶԱՆԴԱՑՈՒ ԱՆՏԻՊ «ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՏԱՂԱՐԱՆ»Ը

Նորայր Ն. Բիւզանդացիին եղել է գծախոս բանասեր այն իմաստով, որ հնարաւորութիւն չի ունեցել հրատարակելու ոչ միայն իր բոլոր, այլև գոնէ ամենակարեւոր աշխատութիւնները: Իր հաշուին Պոլսում ապագրել տուած «Հայկական Բաւսմնութիւն» (1880) փոքրիկ աշխատանքը նրան յայտնի դարձրեց որպէս գրաբար բնագրերի խելացի սրբագրիչի, շուէգուհի կնոջ մեկնաստութեամբ յոյս ընծայած «Բաւսագիրք ի գաղղիբեհն լեզուէ ի հայերէն» հոյակապ բառարանը (Պոլիս, 1884) նրան հռչակեց, ըստ մեզ, փայլուն բառարանագիր, 1900 թ. Թիֆլիսում «Իզմիրեանց մրցանակի» յառնաժողովի հրատարակած «Կոռիւն Վարդապետ եւ նորին քաղաքացիութիւն» խորագրին ուսումնասիրութիւնը, բանասիրական մի քանի յօդուածները նրան ապահովեցին աննման բանասէրի դիրքը: Սակայն նա թողել է բանասիրական անտիպ գործեր,

որոնք է՛լ աւելի են փայլ տալիս նրա այս եռապսակ փառքին և հրատարակութեան դէպքում կարող են օգտակար լինել նրա «համազգեացն», որոնց համար է միայն աշխատել, ինչպէս ինքն է բազմիցս յիշեցրել: Բացի դրանցից, Շուէգուհի Գէօթերոգ քաղաքի համալսարանի կենտրոնական գրադարանում գտնուող նրա դիւանում պահուած են անտիպ միջնադարեան տաղերի նիւթեր և սրանցից նրա պատրաստած «Հասքնիւր օսուրան»-ն ու «Յաւելուած»ը, որոնք բացայայտում են նրա վաստակի անծանօթ մնացած մի փայլուն էջը: Տաղերին վերաբերող միւլտրոնները հետեւեալներն են ըստ թղթապահակների ու վաւերագրերի համարների հերթականութեան և ոչ թէ ըստ նիւթերի խելացի դասաւորութեան, որը բացակայում է ամբողջ դիւանից: Փակագծուած նշումները մերն են:

Նորայրի դիւանում Տալերին վերաբերող անտիպ Գիրքեր

Թիքուպանակ Fol. 4:0. 1-14

1. Վաւերագիր 4:1. ՅԱԻԵԼՈՒԱՄ «ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՏԱՂԱՐԱՆ»-Ս, էջ 385-646. (ընդօրինակել է 1906-1911 թթ., սկիզբը անսաս, թ. 39: Նորայրը սովոր է եղել գրածների և ընդօրինակածների թուականները նշել):

2. Վաւ. 4:2. Ընդարձակ բառոյական օտղ, վերագրեալ Առաջնոց, Ումիմ Իմասնոյ, Իմասնոյ, Իմասնոյ, Իմասնոյ Պոլսի Վարդապետի կամ լոկ Պոլսի Վարդապետի, Ֆրեկան, Պիւլպիւլ Վարդապետի, 38 էջ, 28 սեպտեմբեր 1906:

3. Վաւ. 4:4. Տալի Թովաննու Վարդապետի Երզնկայեցւոյ, 24 էջ, 27 հոկտեմբեր 1906:

4. Վաւ. 4:5. Պրնէ Բալաֆ, քս Ս. Տալարանին Ս. Ղազարու, քի Զեռ. 529. Բ. Գ. հրեւ. 1-99. «Ընդօրինակեմ նոյնութեամբ անփոփոխ պահելով զգրութիւնն և զկիտադրութիւն, գլխագրելով միայն զյատուկ անուան», 31 օգոստոս 1906, 30 էջ:

5. Վաւ. 4:6. Առաքելի Սիւնեցւոյ օտղաչափութիւն, 85 էջ, 27 օգոստոս 1906:

Թիք. 4:0. 1:1-14

6. Վաւ. 1:1. Տալարան Ս. Ղազարու, 22 էջ, 21 օգոստոս 1906:

7. Վաւ. 1:2. Տալարան Ս. Ղազարու, 24 էջ, 24 սեպտեմբեր 1906:

8. Վաւ. 1:3. Պրնէ Բալաֆ, էջ 220-223, 11-12 մայիս 1906 (ընդօրինակութիւն տաւանց ձեռագրի նշման):

9. Վաւ. 1:4. Սասանայ, Աղամ, Քրիստոս (և այլ տաղեր), 33 էջ, 1906:

10. Վաւ. 1:14. Տաղեր քս Տալարանին 1589 օտղոյ, 14 ապրիլ 1906:

Թղթ. 4:0. 4:1-5

11. Վաւ. 4:2. Կարապետ Վարդապետի Տաղ աշխարհացոյց գեղեցիկ, 6 էջ, 1665,

Թղթ. 4:0. 5:1-20

12. Վաւ. 5:3. Նահապետի Խառակոնիսացւոյ Տաղ սիրոյ ի ժե Տաղարանէն Ս. Ղազարու, էջ 404 (էջն.), 110 էջ, 13 յունուար 1899-4 մարտ 1899 (սեպտեմբերի 15-ին):

13. Վաւ. 5:4. (նախորդից, սեպտեմբերի 15-ին, 6 էջ):

14. Վաւ. 5:11. «Հասերնիւր Տաղարան» հայ բանաստեղծից ի դարսն ԺԲ-ԺԸ, 21 յունիս 1902 և 30 սեպտեմբեր 1905, 44 էջ. 1903, 52 էջ (սեպտեմբերի 15-ին, 1904, 52 էջ):

15. Վաւ. 5:12. Բառք Տաղից Նահապետի Խառակոնիսացւոյ ի «Բառագիր հայոց Dictionarium armenum-latinitum» Փրանկիսկոս Ռիվոյայ, 16 հոկտեմբեր 1905, 35 էջ:

16. Վաւ. 5:15. Նահապետի Խառակոնիսացւոյ Տաղ սիրոյ, ի ժե Տաղարանէն Ս. Ղազարու, 11 էջ, 31 յունիս 1905:

Թղթ. 4:0. 9:1-39

17. Վաւ. 9:21. Տաղ բռնոց, 8 էջ:

18. Վաւ. 9:25. Կոստանդին Երզնկայեցւոյ երկու տաղ սիրոյ, 12 էջ (և նախա Զ. Մկրտիչ Գոստանդին, 3 հոկտեմբեր 1905):

19. Վաւ. 9:35. Տաղ արքայն Սեփիւնցոյ, 4 էջ, 8 յունիս 1895:

20. Վաւ. 9:37. (ինչ-որ տաղ, 8 էջ):

Թղթ. 4:0. 10:1-19

21. Վաւ. 10:2. Տաղ Նահապետի Խառակոնիսացւոյ Քուշակ կոչեցելոյ, 4 էջ, 21 նոյեմբեր 1905:

22. Վաւ. 10:6. Տաղ (անվերնագիր, սկսած է՝ «Այսոյ չեմ ի գար ի քեզ»), 4 էջ, Զեռ. Ս. Ղազարու, Թ. 160. Բ. Գ., էջ 189-207: (Ընդօրինակութիւն Զ. Մ. Գոստանդին, 9 յունիս 1906):

23. Վաւ. 10:7. (նախա Զ. Եսայի Վ. Տաղեցուն, 6 դեկտեմբեր 1908, «Տաղ թաղանցի վերաբերեալ, 7 էջ):

Թղթ. 4:0. 11:1-28

24. Վաւ. 11:12. ՏԱՂԱՐԱՆ ՆԱՀԱԳԵՏԻ ԽԱՌԱԿՈՆԻՍԱՅԵՐ ԲԱՐՈՒՄԱԿ ԿՈՉԵՑԵԼՈՅ, 148 էջ, 1906: Մասն առաջին, Տաղ սիրոյ, էջ 1-135: Մասն երկրորդ, Տաղ պաղտիսի, էջ 136-141: Մասն երրորդ, Տաղ սրբապալանի, էջ 142-148:

25. Վաւ. 11:13. Նահապետի Խառակոնիսացւոյ Տաղ սիրոյ, 166 էջ, 1905:

26. Վաւ. 11:14. Նահապետի Խառակոնիսացւոյ Տաղ սիրոյ, 32 էջ, 29 օգոստոս 1905:

27. Վաւ. 11:15. Գանգուխ առ կռունկն (2 տարբերակ), «Հոգի», մի' տասն զարիպ», Հոգեւորական կամ օգնական տաղեր, 15 էջ, 11 օգոստոս 1905:

28. Վաւ. 11:16. Տաղարանի եւ Տաղասացի, 43 էջ (մատենագիրութիւն), 5 նոյեմբեր 1902:

29. Վաւ. 11:17. Ընդարձակ բարոյական տաղ, 44 էջ (սեպտեմբերի 15-ին), 11 հոկտեմբեր 1906:

30. Վաւ. 11:18. Յովհաննէս Վարդապետի Տաղ բռնոց, հանեալ ի մասնագաւառան գրչագրաց 33. Անտոնեան Հարց յՈրբախոյ, 26 էջ:

Թղթ. 4:0. 12:1-25

31. Վաւ. 12:1. Առաքելոյ կամ Առաքել Սիւնեցի, էջ 1-48: Առաքել Բաղիբեցի, էջ 49-108: 28 նոյեմբեր 1902 - 3 յունիս 1903:

32. Վաւ. 12:3. Տաղ սիրոյ գեղեցիկ, 7 էջ, 11 սեպտեմբեր 1905:

33. Վաւ. 12:4. Յուդայ մասնագրութեանց եւ քաղաքագրութեանց ԺԲ-ԺԵ դարուց չեւ եւս հրատարակելոց, 44 էջ, 14 փետրուար 1890 (առաջին խոշոր նշանակունքն է)

ապագիւնները. կան նաև առաջացներ, Սեպտեմբր, մաքուրն ուղարկել է Վիեննա, Հ. Ղ. Յոնյանեանին)։

34. Վաւ. 12:6. Տաղ սիրոյ, Տաղ մեկնիսի, 26 յունիս 1896, 4 էջ։

35. Վաւ. 12:10. Այլ տաղ վասն բարեգործութեան մարդկան ի Ֆիրիկիի աշխարհականե առաջեալ, 3 էջ, 4 նոյեմբեր 1905։

36. Վաւ. 12:14. Առ Տեւ Արեալ Զօյաւանեան, 9 մարտ 1906 (տաղերի նրա հրատարակութեան և ֆրանսերէն թարգմանութիւնների մասին դիտողութիւններ Ա. Զօյանեանի ինք խնդրանքով, 26 էջ սեպտեմբր, մաքուրն ուղարկել է նրան, Փարիզ)։

37. Վաւ. 12:15. Առաքելի Սիւնեցւոյ Տաղաշափութիւնք, 10 էջ, 15 սեպտեմբեր 1906 (տաղերի վերնագրեր, սեպտեմբր)։

38. Վաւ. 12:19. Առաքել խորհեաւ, 3 էջ (բառերի բացատրութիւն, ուրիշի էլ ձեռքով, իր յաւելումներով և սրբագրութիւններով)։

39. Վաւ. 12:23. ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԻՄ ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՏԱՂԱՐԱՆԻՍ, էջ 1-384, 11 սեպտեմբեր 1905 ից սկսած (չարունակութիւնը տե՛ս առաւ, թ. 17)։

Թղթ. 3:Օ. 43:31-46

40. Վաւ. 4:31. Տաղարան ԺԶ Ս. Ղազարու, Զեռ. Բ. 330. դ. Բ., 6 էջ (սեպտեմբր ընդօրինակութիւն), 2 նոյեմբեր 1905։

41. Վաւ. 4:32 - Ակ - եակ եւ - ալ կամ - էլ - իլ - ուլ նուագական կամ փա-

42. Վաւ. 4:33 ղափական մասնիկ նահապետի Քուչակի (և ուրիշների տաղերում), 30 էջ, 23 յունուար 1906։

43. Վաւ. 4:34. Տաղարան Նսնապետի խառնակոնցւոյ Քուչակ կոչեցելոյ, 12 էջ, վերջին յարդարումն (Տաղարանի բաժանումն ըստ մասերի), 12 էջ, 9 նոյեմբեր 1906։

44. Վաւ. 4:35. (նոյնից) 24 էջ, 26 Յունուար 1906 (մասամբ գծերով ջնջուած սեպտեմբր)։

45. Վաւ. 4:36. Տաղ նահապետի Քուչակի ի Տաղարան Ս. Ղազարու, 5 էջ, 4 օգոստոս 1905, Տեղեկութիւնք զնահապետի Քուչակէ, էջ 6-13։

46. Վաւ. 4:37-38. Ընթերցումն նահապետի խառնակոնցւոյ, էջ 1-9 և 1-16, 20 յունուար 1906։ (Մէջ է բերել այն տողերը, որ ուրիշ հեղինակներ բանաձաղել են Քուչակի տաղերից)։

47. Վաւ. 4:39. Դիտողութիւնք ի տաղ Նսնապետի խառնակոնցւոյ, էջ 1-44 (մասամբ ջնջուած սեպտեմբր)։

48. Վաւ. 4:40-42. Հասցնիք Տաղարան նախնեաց, 6 յունիս 1906, 50 էջ (սեպտեմբր նշումներ)։

49. Վաւ. 4:43. ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՏԱՂԱՐԱՆ, 608 էջ (վերանայուած, համեմատուած և սրբագրուած)։

50. Վաւ. 4:44-46. (Տաղերի մասին զանազան նշումներ, 60 թերթիկ)։

Թղթ. 8:Օ. 5:1-31

51. Վաւ. 5:1. (Տաղեր, 60 էջ թղթիկների վրայ)։

Թղթ. 8:Օ. 4A:1-30

52. Վաւ. 5:8. (Տաղեր, 86 էջ, ուրիշի ընդօրինակութիւն)։

53. Վաւ. 4:19. Նահապետի Քուչակ, 13 էջ (մի քանի նշումներ և Գ. Փառնակի մի յօդուածի արտագրութիւն), 27 նոյեմբեր 1906։

54. Վաւ. 4:20. Նահապետի Քուչակ, 12 էջ (նշումներ)։

55. Վաւ. 4:21. Քուչակ, Անուգիւիք, 6 էջ (գծերով ջնջուած)։

56. Վաւ. 4:22-29. Դիտողութիւնք ի Տաղ Նահապետի խառնակոնցւոյ, էջ 1-133 (զանազան տեսքեր, սեպտեմբր)։

57. Վաւ. 4:30. Գամառ - Քաթիպա, Ազգային երգարան, 1856 (Տաղերի վերնագրեր, 5 էջ), 30 նոյեմբեր 1905։

ՀԵՏԵԻԵՆՔ ԴԱԽՆԵԱՑ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐԻՆ

Յուսով եմ, որ գոնէ այժմ Մինաս-
եանի համար պարզ է, թէ ով է իրական-
ում շարժար ու անխարդախ և ով ան-
արդար ու խարդախ բանավէճի իրական
հեղինակը։ Սակայն անհրաժեշտ է շարուն-
ակել Մինասեանին բացատրել, որ ինքը
սխալուել է նաև բոլոր այն դէպքերում,
երբ չի կարողացել զսպել իր զայրոյթը
և ինձ հասցէագրել է այնպիսի արտայայ-
տութիւններ, որոնք անյարմար է գործի
քցել ապագայի բանավէճում և որոնք ինձ
հարկադրում են անպայման արձագանգել։
Օրինակ, կարիք կ'ար ինձ այսպէս ծաղ-
րելու. «Գ. Արզարեանը երգեր ձեռամբի
հնարարեան իմաստը» փնտռել է Խորե-
նացուն ժամանակակից հայերէն մատենա-
գրութեան մէջ և յայտարարել է ... եր-
բայերէնում ... Կարծեմ, շատ շատերը
լսած կը լինեն «Կոմիտասի հակիրթը»
վերնագրուող «անկողնոսը» (140)։ Մի՞թէ
կարիք կ'այ Մինասեանին բացատրելու,
որ անկողնոսը վերաբերում է այն դէպ-
քերին, երբ շատ հասարակ մի բան գրա-
նելու համար գիժում են խորթին ճանա-

պարհներին։ Ես եբրայերէնին դիմել եմ
ցոյց տալու համար այն, ինչ հասարակ
ճանապարհով (Աստուածաշնչի յունարէն
և հայերէն բնագրերի միջոցով) հնարա-
ւոր է գտնել, այսինքն ցոյց եմ տուել,
որ ճերգէր ձեռամբի իմաստը պարզում է
եբրայերէնը, որում բառակապակցութիւնը
նշանակում է նուագել և ոչ թէ պարել,
ինչպէս կարծում է Ուլուբաբեանը։ Ար-
ժեմը իմ արածը կտրել միջավայրից և
բանն այնպէս ներկայացնել, թէ պէտք
չէր եբրայերէնին դիմել։ Չէ՞ որ յունա-
րէնում և հայերէնում «նուագել» բառը
չկայ։ Մինասեանը «Կոմիտասի հակիրթը»
յիշելու փոխարէն պիտի յիշէր, որ ինքը
հենց «Գ. Արզարեանի հետախուզութեան
հեղքերով» գնալու շնորհիւ է, որ դիմել
է եբրայերէնին և վերստին հաստատել է
Արզարեանի հաստատումը։

Երբ Առականգ գիրքը կապում է Մես-
րոպ Մաշտոցի, իսկ Թադևոսութեանց
գիրքը՝ Մովսէս Խորենացու անունների
հետ, այդ արացած անուններն աւելի
դիւրին են դարձնում գրքերը յիշատակե-

Թղթ. 8:Օ. 9:1-30. 9:14 + 1 bl. 9:24 + 4 bl.

58. Վաւ. 9:15. Քաղուածոյք ի Լ ա յ ա պատկերազարդ ռաբաբերեքն, Կ. Պո-
լիս, 1908, Տաղիր, 10 էջ. 18 և 28 յունուար 1912:

Թղթ. 8:Օ. 12

59. Վաւ. 12-6. Կոստանդին Երզնկացի (տաղերի տպագրական օրրոգրական
մամուլներ, էջ 81-176, իԳ, «Կիզը չկայ»):

Թղթ. 8:Օ. 16:1-38

60. Վաւ. 16:4. Բաղդիր ազգային Տաղարանին (Ա սկզբնատառով բառեր), 12 էջ:

Թղթ. 8:Օ. 20:1-41

61. Վաւ. 20:12. Երգ Պլուզ Վարդապետի ասացեալ, Տաղարան Գ., քիւ 234,
Ս. Ղազար, 2 նոյեմբեր 1906 (Հ. Մ. Պոստոլեանի ընդօրինակութիւն),

Թղթ. 8:Օ. 23:1-40

62. Վաւ. 23:26. (նշումներ՝ Մարտիրոս Ղարաճաօրի, Մարտիրոս Խարբերդցի,
Ջաքարի եպիսկոպոս Գնունեցի, Թաթոս Եւդոկիացի, Մովսէս Վրդ. Երզնկայեցի,
Գէորգ Վրդ. Սկեւոսցի, Յովսէփ Սեբաստացի, Ֆրիկ, Սուքիաս Վրդ.), 32 էջ, 16
մայիս 1906 և 6 հոկտեմբեր 1911:

(Վերջ)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Ժնեւի համալսարան

լու ճանապարհը: Հետևաբար Մինասեանն այնքան էլ խիստ չպէտք է դատաւարտեթ իմ ժիջանկեալ խօսքը (ե... հնարաւոր է, որ ինքն էլ թարգմանել է Շփրթթ թագաւորութեանց կոչուող մասը): Բայց նրա խստութիւնը հասել է այն աստիճանի, որ կեանքի է կոչել այսքան ընդհանրացնող մի դատաւիճիւ: «Գիտեմ, որ Երեւանում ոմանք վատ օրինակ դառնալով՝ Վարադ Աւագեւեանի գլխաւորութեամբ դատական են համարում ամբողջ հինգերորդ դարի դարաբարը, բայց դա հակադրական է ե խանդարում է դրաբարի ճիշտ ուսումնասիրութեանը» (141):

Ամբողջ դրախօսականով մէկ, եթ տարբեր ձեւերով, յայտնուած է, թէ Արգարեանն Ուլուքարեանից թաքցրել է աղբիւրը: Եթեք մէկը ու ե. Շփրթթ որ Գ. Արգարեանը թաքցրել է ... սկզբնաբիւրը, փորձեցի դա յայտնաբերել» (141): Չիմանալով, որ Արգարեանի թաքցրածը մասնագիտական գրականութեան մէջ շրջանաւարտութեան մէջ է գտնուում անցեալ դարից սկսած՝ նա այդ հանրայայտ գրականութեանը գիմելու փոխարէն ձեռքի աակ սենցել է այուներէն, լատիներէն, ուսօերէն, Ֆրանսերէն, անգլերէն ե աբեմասհայերէն թարգմանութիւններ, մանաւանդ երբայական բնագիրը ե նրա Ֆրանսերէն հանդիպակաց թարգմանութիւնը» (141) ե յայտնաբերել է թաքցուողը: Յայտնաբերելու ընթացքում նա իր ընթերցողին յայտնում է, որ Ուլուքարեանն Արգարեանի յօդուածից շեննդութեան հոտ է առել» (142) ե՝ որ Ուլուքարեանի թիւրիմացութիւնը հետեանք է Գ. Արգարեանի անյաատկութեան կամ ծածկութեան, որը կարող է առաջադրել խուլերի գրոյցի նմանուող բանասիրական կամ գրականագիտական վէճեր» (142): Մէկ էլ յետոյ՝ 144րդ էջում, կոյբերին միանում են չբուժուած խենթերը: «Գ. Արգարեանը հետեողական չլինելով սխալում է ըստ իս (իրականում ոչ մի սխալ չկայ, Մինասեանը պարզապէս լուռ չի ստուգել Ուլուքարեանի տպուարութիւնն իմ շանհետեողականութեան մասին - Գ. Ա.) ե ինձ յիշեցնում է Քուժուած կարծուած խենթը» խորագրով մի շանհետեող:

Մինասեանը կարող է չկատկածել, որ ե՛ս էլ անհկկոսեթ զիսեմ, բայց նրա յիշատակած խուլերն ու խենթերը, ինչպէս նաև մաքուր օդում թթուածնի փոխարէն նենգութեան հոտ առնելն ինձ հարկադրում են յիշեցնել, որ ես ճարգար ու անխորհրդա՝ ճակատագրի բերումով որոշ ժամանակ աշխատել եմ նաև որպէս բժիշկ ե գիտակցում եմ, որ անհկոսաներով տառապող գրախօսականին պատասխանելու համար պէտք է ոչ թէ շղայնալու, այլ հետեել մեծ բժշկական Մխիթար Հարացու կտակին: Ճշգրտ մեմնայն ջանքն վաան սրտին արա, որ անուշացնեթ ըդսիրտն ե խաղաղեցնեթ զարմութիւնն»:

Մինասեանի տրամութեան գլխաւոր պատճառն այն է, որ ես բացայայտել եմ իր հովանաւորաւի կրկնակի անիրաղեկութիւնն ու մարտնչողականութիւնը: Բայց ինչո՞ւ չմտածել առաջին հերթին գիտութեան մասին: Ուլուքարեանի յօդուածում սխալ տեղեկութիւններ են յայտնուած Աստուածաշնչի, Խորենացու, Դուսիէի վարածութիւնի, Սղիշի Չարեանցի, Ստեփանոս Մալխասեանցի մասին: Մի՞թէ այսքան շատ ու այսքան պատկառելի մեծութիւնների հնդիսականութիւնը Մինասեանի համար աւելի թանկ չէ քան հովանաւորութիւնը: Արդեօք պէ՞տք էր այնքան վրդովուել, որ հնարաւոր դառնար այսպիսի մի գաւելոյ: Մինասեանը 143րդ էջում վկայակոչում է Հայկազեան բառարանից իմ քաղած բառերը (յայտնել եմ, որ քաղել եմ բառարանից) ե քաղականչում է: «Եթեքնի՛կ յայտնագործողը: Նթէ ես յայտնել եմ, որ քաղել եմ բառարաններից, ինչպէ՛ս կարող եմ այսպիսի գործողը կոչել: Այսպէս կոչելուց յետոյ, նա աւելացնում է. «Ենթա (Արգարեանի - Գ. Ա.) ուրախութեան վրայ սառը ջուր չենք ուղում ածել, այլ յանուս ճմարաութեան յիշեցնել, որ այդ բոլորը նըշուած է գրաբարի բառարաններում» (143): Բայց ի՞նչ կարիք կար յիշեցնելու, երբ ինքն եմ յայտնել, որ այդ բոլորը նըշուած է գրաբարի բառարաններում:

Բառարանների վրայ ուշադրութիւն հրաւիրելով, Մինասեանը կամեցել է արմէքաղրկել իմ վաստակը: Յայտնի է, որ

Հայկազեան բառարանում *Խորենացու* բառակապակցութեան բացատրութիւնը չկայ։ Ով ծանօթ է բառարանի հանգամանքներին, գիտէ, որ բացատրութիւններ չեն տրուում այն գէպերում, երբ դժուար է կողմնորոշուել։ Բառարանի հեղինակներն անշուշտ ծանօթ էին պատմահօր խօսքին, այդուհանդերձ նրան չէ՛ն վկայակոչել։ Սա է պատճառը, որ մի շարք թատերագէտներ, պարարուեստի մասնագէտներ և այլ մասնագիտութիւններ թէր մարդիկ *Խորենացուն* վերծանել են կամայականօրէն և սխալուել են, ինչպէս Ուլուբաբեանը։ Այս պայմաններում, երբ ես համապատասխան աղբիւրների (այդ թւում նաև բառարանների) օգնութիւամբ պարզել եմ, որ *Խորենացու* բառակապակցութիւնն ունի Հայկազեան բառարանում նշուած աստուածաշնչային իմաստը, դրանով մի քան աւելացրել եմ եղածին։ Սակը ջուր ածելու մասին կարելի էր մտածել այն գէպում, եթէ սխալուած լինէի կամ նոյնութեամբ կրկնէի բառարաններին։ Բայց, նորից եմ ասում, որ բառարաններում *Խորենացու* մասին ոչինչ չի առուած։ Միանգամայն ինքը *Խորենացու* պահանջողով շարունակել է իմ գործը և հաստատել է ինձ։ *Խորենացու* երգեր ձեռամբին վերագրաւորումով պիտի ասեմ, որ այն նշանակում է ...» (լարային մի գործիք) էր նա նուագում» (143)։ Այս ենթադրութեամբ նոյնպէս Մինասեանը կրկնել է Նազինիկի մասին իմ կարծիքը։ Ես յայտնել եմ. Նազինիկն այն գեղեցկուհիներից էր, որոնք ունկնդիրներին հմայում էին շքնարի կամ կիթառի ուղեկցութեամբ երգելով, Վլարձակը ձեռքով նուագելով երգում էր,» *Խորենացու* Ֆրանսերէն, գերմաներէն և այլ թարգմանութիւնների հեղինակները ... մի գէպում չէր գէթ ձեռամբը թարգմանել են ձեռքով նուագելու իմաստով, միւս գէպում Նազինիկին կոչել են երգչուհի, այսինքն համարել են նուագելով երգող երգչուհի։

Ինչպէս տեսնում ենք, ես Նազինիկին ներկայացրել եմ ոչ թէ միայն երգողի, այլև նուագողի դերում։ Սակայն Ուլուբաբեանն ու Մինասեանն ինձ հաս-

կացել են այնպէս, թէ ես անհետադական եմ գտնուել կարծիք յայտնելիս։ Այդպէս կարծելով Ուլուբաբեանը բացականչում է. «Բա էլ մեր մնաց ճշուագում էր ձեռնարովը»։ Իսկ Մինասեանը՝ բացականչողին հաւատ ընծայելով՝ մտաբերել է բուժուած կարծուած խնթի մասին անեկդոտը։

Թողնենք, որ անեկդոտը զուարճացնի յատմողին ու նրա հովանաւորեալին, իսկ մենք յիշենք հօտաղ Դաւթին։ Ես յայտնել եմ, որ աստուածաշնչային բառակապակցութեան մասին խօսելիս նկատի եմ ունեցել Դաւիթ թագաւորին։ Մինասեանը հարկ է համարել յայտնելու, թէ Դաւիթը ձեռներով նուագելիս դեռևս թագաւոր չէր, այլ հօտաղ էր։ Նա իրուացի է։ Նրանից առաջ կ'ուրեք եմ կարդացել Աստուածաշնչին և վկայակոչել եմ հէնց այն գիրքը, որում պատմուած է հօտաղ Դաւթի մասին։ Բայց նկատի ունենալով, որ խօսքը հանրայայտ Դաւիթ թագաւորի մասին է (անկողն նրանից, որ բառակապակցութիւնը վերաբերում է հօտաղութեան տարիներին), նրան կոչել եմ Դաւիթ թագաւոր։ Նման գէպը կարող է պատահել ամէն մարդու։

Դաւթին վերաբերող տեղեկութիւնը երբայերևոյթ թարգմանել եմ այսպէս. «Դաւիթը կիթառ էր նուագում»։ Մինասեանն աւարկում է. «Երբայական բնագիրը չունի «Դաւիթը կիթառ էր նուագում», այլ բառացի՝ «... Դաւիթը մտաներով գիպչում էր գործիքին» (142)։ Աւարկելուց առաջ եթէ երբայերէնի փոխարէն ստուգուէր հայերէն թարգմանութեան համար հիմք ծառայած յունարէն բնագիրը, բնագրուէր, որ «փսաղոս» (սփալթ) բառը նոյնպէս բառացի նշանակում է ոչ թէ նուագել, այլ ժամանելով գիպչել գործիքին»։ Սակայն յայտնի է, որ երբայերէն բնագիրը թարգմանած ոչ մի մասնագէտ բառացի չի թարգմանել։ Բոլոր թարգմանիչներն էլ (նրանց թւում՝ նաև Մինասեանին յայտնի եղած Ֆրանսերէն երկու թարգմանութիւնների հեղինակները) թարգմանել են այնպէս ինչպէս ես եմ հայերէն թարգմանել։ Հայկազեան բառարանում չէր գէթ ձեռամբը իմաստը բացատրուած է նուագելու

և ոչ թէ լարեր չանգոյեցու իմաստով: Եւ քանի որ բառարանային բացատրութիւնները յենեւեմ են սպգրնադրիւրներէ վրայ, եւ դիմել եմ բացատրութեան ակունքին՝ երթայական բնագրին, մանաւանդ որ իմ ուսումնասիրութեան առարկան եղել է երթայերէն, յունարէն և հայերէն Աստուածաշնչերի (և ոչ՝ բառարանների) փոխարարութիւնը:

Երբայերէնից թարգմանած նոխադասութիւնում հանդիպող «Էկիթու» բառն իմ անգիտան բառապաշարն է, օտկայն Մինասեանն ստեղծում է այն ապաւորութիւնը, թէ ես այդ բառը ներկայացրել եմ որպէս դասական գրաբարի բառ (թէ եւ ուրիշ էլ չեմ հրաժարուում նաև դասական համարելուց): Հայկազեան բառարանում բառը գրանցուած է որպէս այդպիսին և որպէս հոմանիշ է ցոյց տրուած հէնց դասական «քնար» բառը: Անա ապաւորութիւն ստեղծող դիտողութիւնը. «Ասեմ նաև, որ կիրառւել ՆՆԻՐ վկայութեամբ գործածուել է միայն «Յայաստուութեմ»: Դասական գրաբարում և ԱՅՈՒՄ կան օպիդ, ֆլուր, զմար» (141):

Ինչ յայտնի բառարանները, Աստուածաշնչի համաբարարանները, մեր մատենագիրները երկերն ու նրանց ապագիր և անտիպ համաբարարանները, Աստուածաշնչի համապատասխան ժեկնութիւնները և անհրաժեշտ այլ աղբիւրներ ստուգելուց յետոյ յայտնել եմ, որ «երգէր ձեռամբ» բառակապակցութիւնը Աստուածաշնչից և իրենացուց բացի այլուր չի հանդիպում: Մինասեանն այս անգամ էլ է գծող. «Զէ՞ որ դեռեւս չունենք լիակատար և ամբողջական համաբարարաններ» (141): Միսիթար Հերացու կտակին հետեւելով, պէտք է ասեմ որ Մարտիրոս Մինասեանը յատկապէս համաբարարաններ կազմելու գործում անուրանալի ծառայութիւն է մատուցում հայագիտութեանը: Նա միաժամանակ հրատարակում է Նորայր Բիւզանդացու բառագիրական ու բառարանային անտիպ երկերը, որոնցում կարելի է գտնել Հայկազեան բառարանում չգրանցուած բազմաթիւ բոխնակներ: Ուրեմն վաղը-միւս օրը կարող են գտնուել նաև

«Էկիթու» դասականութիւնը հաւաստող օրինակներ, իսկ քանի դեռ չեն գտնուած՝ ոչ ոք Մինասեանին չի մեղադրի, եթէ նա գրի. «Էկիթու» բացի Յայաստուութից ուրիշ ոչ մի տեղ չի հանդիպում: Որեւէ բան ասելիս մարդիկ երկէտ են ունենում բնականաբար միայն այն, ինչ յայտնի է: Այդպէս էլ, ըստ յայտնի տուեալների, «երգէր ձեռամբ» գործածուած է միայն Աստուածաշնչում և իրենապես երկում: Եթէ Մինասեանն ինչ ցոյց տար ես մէկ այլ աղբիւր, այդ դէպքում նրա դիտողութիւնը կ'իմաստաւորուէր: Իսկ ասոյցմ դիտողութիւնն արուած է օտակ արպէս «անկողնակալութեան» ցոյց ընդդէմ «արդար ու անխաբար» վէճ չվարողի:

Պատմա-բանասիրական հանդէսում տպուած վերոյիշեալ յօդուածից Մինասեանը կ'իմանայ. որ ես չեմ բաւարարուել միայն հայկական աղբիւրներով, և «երգէր ձեռամբ» որոնումներ կատարել եմ նաև օտարալեզու բազմաթիւ աղբիւրներում: Որոնք և լատինական գրականութեան մէջ մատնելի եմ բառակապակցութեան մէկ այլ տարբերակ: Հերոդոտոսի, Պլատոնի, Աթենայասի, Տիոսու Լիվիուսի, Կոննելիոս Նեպոսի, Կղեմէս Աղեքսանդրացու և այլոց երկերում ցոյց եմ տուել «երգել» բառը նաև նուագելու իմաստով գործածուած լինելու դէպքեր: Թուարկել եմ չուրջ քսան հայ և օտար հեղինակներ երկեր, որոնք այս կամ նախ ձեռով աւելցւում են նախնիների նուագերգութեանը: Համոզուած լինելու համար, որ հնում երգն ու նուագը հանդէս են եկել միասին (նուագողը իրաժամանակ երգել է և՛ հակառակը), յատուկ օւշադրութիւն եմ դարձրել յօդուածից գուրս մնացած երաժշտագիտական ուսումնասիրութիւններում ներկայացուած չուժերական յուշարձաններին և այսպէս կոչուած «կենդանի» ներքի համերգները պատկերող վիճակարարութեամբ պատկերուած նուագելով երգող կենդանիներին, ուսումնասիրել եմ հայկական, բիւզանդական, արեւմտաեւրոպական արուեստի յուշարձաններում Դաւթին պատկերող մանրանկարները, արձանները, քանդակները և այլ նիւթեր, որոնք կարող էին օգնել բացայայտելու ոչ միայն բառակապակցութեան իմաստը, այլև նրա խորհուրդը Պատմահայ երկում:

Երեւան,

ԳԵՈՐԳ ԱՐԳՍԻՐԱՆՆ

(Մնացեալը յաջորդիկ՝ 2)

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

Ն Ե Ր Ս Է Ս Բ Ա Հ Ա Ն Ա Յ

(15559-16209)

Գրիչ, ծաղկող եւ կազմող Ներսէս քահանայ ծնած է ժՁ. Դարու երկրորդ կիսուն սկիզբը եթեադրաբար: Որդին էր Մարտիրոս քահանայի եւ Մովսիսարի: Կողակիցը կը կոչուէր Նունուֆար: Իր եղբայրը Բաղդասար երէց յայտնի գրիչ էր: Ներսէսի որդիներէն Յակոբ քահանան (+ 1621) եւ Մարտիրոս սարկաւազը (+ 1616) եւս նուիրեալ հոգիներ էին գրութեան արուեստին: Ներսէս քահանայի գրչական եւ մանրակարչական գործունէութիւնը կը տարածուի չորս տասնամեակներու վրայ (1579-1617): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշիլ հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1579, Բոլինց գիւղ Մոկաց. — Տուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, էջ 689:

2. — Աւետարան, 1587: Գրիչ՝ Բաղդասար (Համիթ): Մաղկող՝ գրչին եղբայրը, տէր Ներսէս: Պատուիրատու՝ մահտեսի Հոռոմ, կին Ապլահատի. — Ձեռ. Վիեննայի, թիւ 72:

Տուցակագրող Յ. Տաշեանի գնահատումով լուսանցագրադք յաջող, իսկ խորանք եւ նկարք անյաջող:

3. — Աւետարան, 1590: Գրիչ՝ Մխիթար երէց: Մաղկող՝ Ներսէս, ի Բոլինց գիւղ:

4. — Աւետարան, 1593, Բոլինց գիւղ: Գրիչ՝ Բաղդասար քահանայ: Մաղկող՝ Ներսէս քահանայ:

5. — Աւետարան, գրուած 1565ին, ծաղկուած ի Բոլինց 1595ին:

6. — Աւետարան, 1599, Բոլինց գիւղ: Գրիչ՝ տէր Յովհաննէս: Մաղկող՝ Ներսէս քահանայ:

7. — Աւետարան, 1602, Բոլինց: Գրիչ՝ Բաղդասար երէց, ծաղկողին եղբայրը: Մաղկող եւ կազմող՝ Ներսէս: Ստացողը՝ Մարտիրոս եւ Յովհաննէս, եւ Ստեփանոս քահանայ. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա., թիւ 81:

8. — Աւետարան, 1617, Բոլինց գիւղ: Գրիչ՝ Բաղդասար քահանայ: Մաղկող՝ Ներ-

սէս, գրչին եղբայրը: Ստացող՝ Խլղաթ, որդի Ասատուրի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա., թիւ 861:

Վ Ա Հ Ա Ն Բ Հ Ն. Զ Է Յ Բ Ո Ն Ն Յ Ի

(15609-16359)

ԺՁ. Դարու վերջին եւ Ժէ. Դարու առաջին քառորդին համարեալ գրիչ եւ ծաղկող մըն էր Վահան քահանայ: Ծնած է ժՁ. Դարու երկրորդ կէսին սկիզբը մօտաւորապէս: Հայրը կը կոչուէր Աւետիք, մայրը՝ Զմրութ: Արուեստի իր ուսուցիչը եղած է Սարգիս Հիգանցի: Իր որդիներէն երկուքը, Գրիգորիս եւ Աւետիք, մտած են եկեղեցւոյ ծառայութեան իրրեւ քահանայ. առաջինը կուսակրօն, երկրորդը ամուսնացեալ: Վահան քահանայ ապրած եւ աշխատած է Զէյթունի մէջ: Իր աշակերտներէն ծանօթ են Վասիլ եպիսկոպոս, Յակոբ Զէյթունցի, Նալատուր գրիչ, Մանուկ դպիր, Յոհան գրիչ եւ ծաղկող: Գրչական իր գործունէութիւնը տեսած է աւելի քան կէս դար (1560-1634): Իր մանրակարչական արդիւնքէն կը յիշենք հետեւեալները:

1. — 1596, Աւետարան: Դրած, ծաղկած եւ կազմած է մահտեսի Պետրոսի խնդրանքով. — Ձեռ. Հալէպի, Ա. Հատոր, թիւ 10:

«Աւետարանիչներուն չորս նկարներն ալ լեղակագոյն ֆոնի վրայ յաջող եւ նկատելի արտադրութիւններ են եւ արժանացած եւրոպացի մասնագէտներու գնահատութեան» (Սիւրմէնան, Տուցակ Ձեռ. Հալէպի, էջ 29ա):

2. — 1616, Շարակնոց: Դրած եւ ծաղկած է իր որդիին՝ Գրիգորիս արեղայի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 1649:

«Նկարք թէեւ ոչ նուրբ, բայց շահեկան» (Տուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, էջ 471):

3. — 1629, Աւետարան: Գրիչ՝ Ղազար քահանայ (Հալէպ): Ստացող՝ Մարգար քահանայ: Մաղկող՝ Վահան քահանայ. — Ձեռ. Հալէպի, թիւ 63:

«Մանրակարք 14 հատ ... բոլորն ալ յաջող եւ պատուարեք հայ մանրակարգութեան» (Սիւրմէնան, Տուցակ Ձեռ. Հալէպի, էջ 109բ):

4. — 1634, Աստուածաշունչ: Գրած եւ ծաղկած է իր որդիին՝ Գրիգորիս վարդապետի համար: Իր աշակերտը Յոհան օգնած է «ի ծաղիկ եւ ի կազմելն»։ — Զեռ. Զմմառի, թիւ 2: Յիշատակարանք ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 845:

Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Է Ս Ա Մ Փ Ե Ց Ի

(1562 ? - 1635)

Ամթեցի Յովհաննէս գրչապետ՝ ծաղկող եւ կազմող էր միհենոյն ատեն: Մնած է ԺԶ. Դարու երրորդ քառորդին հաւանաբար: Որդին էր Ճանիպէկի եւ Եթարի (+ 1587): Աշակերտած է Աստուածատուր քահանայի: Եղած է ուսուցիչ Ասլանի, Մինաս քահանայի, Մելքոն Դպրի եւ Միքայէլի: Յովհաննէս քահանայի գրչական եւ մանրանկարչական աւելի քան երեսնամիայ (1582-1617) գործունէութեան արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1582, Յամիթ: Գրիչ՝ Ներսէս երէց Մոկացի: Ստացող՝ Աստուածատուր եպիսկոպոս: Նկարող՝ Յովհաննէս Համթեցի. — Զեռ. Կիւմրիշխանէի, թիւ 13: Հմմտ. Զեռ. Ս. Գ. թիւ 3851, էջ 113:

Ըստ ցուցակագրողին Աւետարանիս «բոլոր պատկերներն ալ շատ գեղեցիկ, զարդարուն եւ ճաշակաւոր են (նոյն, էջ 112):

2. — Յայսմաւուրք, 1587, Համիթ: Գրիչ՝ Յովհաննէս Դպիր. որդի Ճանիպէկի: Պատուիրատու՝ Դանիէլ քահանայ, որդի տէր Առաքելի. — Յուցակ Զեռ. Նոր Զուղայի, Բ. Հատոր, էջ 233, թիւ 11:

3. — Աւետարան, 1588, Ամիթ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Յովհաննէս: Ստացող Սիմէոն սարկաւազ. — Յուցակ Զեռ. Մշոյ, էջ 55:

4. — Աստուածաշունչ (կրճատեալ), 1601, Ամիթ: Գրիչք եւ ծաղկողք՝ Յովհաննէս եւ իր աշակերտը Ասլան (+ 1601ին, քսան տարեկան): Պատուիրատու՝ Սրապիոն Վրդ. Եղեմացի. — Զեռ. Զ. Բիտտի, թիւ 551:

5. — Աւետարան, 1608, Համիթ: Գրիչք՝ Ստեփանոս քահանայ եւ որդին Մինաս: Ծաղկող՝ Մինաս: Նկարող պատկերաց՝ Յովհաննէս գրչապետ: Ստացող՝ խօջայ Սարուխան. — Զեռ. Երիւանդ, թիւ 4912: Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 364:

6. — Աւետարան, 1608, Համիթ: Գրիչ՝ Յովսէփ եպիսկոպոս (Բաղէշ): Ծաղկող եւ կազմող՝ Յովհաննէս: Ստացող՝ խօջայ Մահսուս Ճուրիցեի. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 393:

7. — Հարանց Վարք, 1615, Համիթ: Գրիչք՝ տէր Մինաս եւ Մելքոն դպիր: Ծաղկող՝ Յովհաննէս որդի Ճանիպէկի: Գաղափարուած Ս. Գ. թիւ 285 ձեռագրէն: Ստացող՝ Մինաս Վրդ. Կարնեցի. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 729:

8. — Աւետարան, 1616, Համիթ: Գրիչ՝ Մելքոն դպիր: Ծաղկողք՝ Յովհաննէս որդի Ճանիպէկի եւ Մելքոն: Ստացող՝ խոնայ Եղուպազ. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 797:

Ա. Արք. Սիրմէեանի համաձայն, լուսանցադրոյքեր «յաջող ծաղկումով», աւետարանիչներու նկարները «բաւական յաջող դիմագծութեամբ» (Յուցակ Հայ. Զեռ. Եւրոպայի Մասն. Հաւաքումներու, Փարիզ, 1950, էջ 20):

9. — Աւետարան, 1617, Համիթ: Գրիչ՝ Մելքոն դպիր: Ծաղկողք՝ Յովհաննէս եւ տէր Մինաս Ստացող՝ խօջայ Պօղոս Մշեցի. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 844:

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Կ Ո Ղ Ո Ն Ա Ց Ի

(1570 ? - 1630 ?)

Գրիգոր քահանայ ծնած է ԺԶ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը Ենիթաղաբար: Մնողը կը կոչուէին Պապիկ եւ Ռուպի: Աշակերտած է Խիզանցի տէր Մարտիրոսի: Իր կարգին եղած է ուսուցիչ տէր Մանուէլի եւ տէր Գրիգորի: Կողոնացի Գրիգորի գրչագրական գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ 1609 - 1625 տարիները: Այդ շրջանէն ծանօթ են հետեւեալները:

1. — Գարոզգիրք Դուկաս Լոռեցւոյ, 1609, Կողոնիա (= Ղարաասար): Գրիչ եւ ծաղկող՝ Գրիգոր քհն. որդի Պապիկի, աշակերտ Խիզանցի տէր Մարտիրոսի: Կազմող՝ Մարուսէ քահանայ. — Զեռ. Ս. Գ. թիւ 840: Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 452:

2. — Գարոզգիրք, 1623, Ղարաասար: Գրիչ՝ Գրիգոր երէց Կողոնացի: Ստացող՝ Մելքոն դպիր Մանախեցի. — Զեռ. Երեւ.

ւանի, թիւ 10775: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 1229:

3. — Շարակնոց, 1625, Կողոնիա: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Գրիգոր երէց Կողոնացի. — Ձեռ. Վիեննայի, թիւ 334: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 290:

ՂԱԶԱՐ ԲԱՐԵՐԴԱՅԻ

(1570? — 1634)

Ղազար եպս. Բաբերդացի ծնած է ժ.Ձ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը ենթադրաբար: Որդին էր Նիկողայոսի եւ Շնոֆորի: Իրեն ուսուցիչ ունեցած է տէր Աստուածատուրը, Հիզանցի տէր Մարտիրոսը եւ Լեհացի տէր Քաչատուրը: Իր գրաւարական եւ մանրակարգական գործունէութիւնը տեսած է երկու տասնամեակ (1612 — 1630): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրօնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1612, Բերիա: Գրիչ, ծաղկող եւ ստացող՝ Ղազար եպս., որդի Նիկողայոսի: Կազմող՝ Պաղտասար քահանայ: Կրպարունակէ գրչի նկարը. — Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 2625:

Ըստ Ա. Արք. Սիրմէեանի, նկարը «ըստ բաւականի նուրբ, քաղմագոյն եւ ոսկեզարդ» (Ցուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, 1948, Վենետիկ, էջ 344):

2. — Մաշտոց, 1613, Կաֆա: Գրիչ՝ Ղազար եպիսկոպոս: Պատուիրատու՝ Զէրիֆ Քաթուն. — Ձեռ. Երեւանի, թ. 6203: Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 618:

3. — Աստուածաշունչ, 1619, Իլով: Գրիչ՝ Քորոս դպիր: Մաղկող (մասամբ) եւ ստացող՝ Ղազար Բաբերդացի: Կազմող՝ Անդրէ դպիր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 351: Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա., թիւ 919:

4. — Աւետարան, 1624, Սեւով, «ի վանս Ս. Օգոստինոս»: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար վարդապետ: Կազմող՝ Սրապիոն: Մտացող՝ Ոռնա Մարքոն. — Ձեռ. Վիեննայի, թիւ 292: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ., թիւ 237:

5. — Աւետարան, 1628, Սեւով: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար վարդապետ՝ եպիսկոպոս Ուլախացի երկրին: Կազմողը՝ Սրապիոն եւ Սարգիս: Մտացող՝ Խոսեա Ագիգ. — Ձեռ. Վիեննայի, թիւ 283: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ., թիւ 469:

6. — Սաղմոս, 1630, Ս. Օգոստինոսի վանք: Գրիչ՝ Ղազար վարդապետ. — Ձեռ. Ի Պերլին: Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ., թիւ 538:

ՄԵԼՔԵՍԷՔ ՄՈԿԱՅԻ

(1575? — 1635?)

Ժէ. Դարու առաջին կիսուն յայտնի գրիչ եւ ծաղկող Մելքսէթ քհն. Մոկացի ծնած է ժ.Ձ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը ենթադրաբար: Որդին էր Բաշարաթի եւ Ինախիաշի: Իրեն ուսուցիչ ունեցած է Մազման տէր Սարգիսը: Ամուսնոյն անունն էր Գուլաղայ: Յիշում է իր որդին՝ տէր Յոհանէս: Երեք տասնամեակներու վրայ (1604 — 1635) տարածուող իր աշխատանքի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Մեկնութիւն Մատթէոսի Աւետարանին, օրինակուած 1604ին Մպատ Անպատին մէջ: Մաղկումը կատարած է Մելքսէթ. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա. Մասն, էջ 130:

2. — Աստուածաշունչ, ծաղկած է 1615ին Վանի մէջ. — Ձեռ. Ս. Թ. թ. 2558:

3. — Սաղմոսարան, օրինակուած Ներսէս Եպրկաւագի ձեռքով: Մաղկած է 1618ին, Բերիոյ մէջ, մինչ կ'ուղեւորէր դէպի Երուսաղէմ. — Ձեռ. Ս. Թ. թիւ 3334: Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա. Մասն, էջ 672:

4. — Աւետարան, գրուած Մոկաց Սուրս գիւղին մէջ, 1619ին: Մաղկած է անդ ըստ երեւոյթի. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Ա. Մասն, էջ 692:

5. — Աւետարան. գրուած Մոկաց Դաշտ գիւղին մէջ, 1626ին: Մաղկած է անդ ըստ երեւոյթի. — Յիշտ. ժէ. Դարի, Բ. Մասն, էջ 213:

6. — Աւետարան, ստացած է իր գրչութեամբ եւ ծաղկումով, 1635ին, Երուսաղէմի մէջ. — Ձեռ. Ս. Թ., թիւ 2672:

ԿԻՐԱԿՈՍ ԱԻՐԵՆԴԱՆՑԻ

(1579 — 1635?)

Ծնած է 1579ին: Հօգործունէն էր Մուսէս, մայրը՝ Կոնստանտին: Ամուսնացած էր Սրապիի հետ եւ ունեցած զաւակներ: Իր վարդապետը եղած է Սարգիս քահանայ Հիզանցի վարդապետին, ի գոր

եւ ի ծաղիկ ուսուցանելը: Իրեն աշակերտած է Աւետիս գրիչ:

Կիրակոս քահանայի գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքը կը տարածուի երեք տասնամեակներու վրայ (1598-1629): Այդ շրջանին արտադրած է անելի քան տասնեակ մը երկեր, որոնցմէ կը թուենք հետեւեալները:

1. — 1599, Շարակնոց, Աւրնդանց գիւղ (Ոհրան): Գրիչ՝ Կիրակոս քահանայ: Ծաղկող՝ Սարգիս Հիգանցի: Ստացող՝ տէր Ըռըստակէս. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7132:

2. — 1600, Աւետարան, Ոհրան: Գրիչ՝ Կիրակոս Աւրնդանցի: Ստացող՝ Խոնայ Թովմասփ. — Յուլի 26. Մշոյ, էջ 163 (79):

3. — 1601, Աւետարան, Ոհրան: Գրիչ՝ Կիրակոս քհն. Աւրնդանցի: Ստացող՝ Խոնայ Ամիրզադ. — Վազգէն Յակոբեան, Աղոտ Յովհաննիսեան, Բիշտատկարանք Ժէ. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 52:

4. — 1602, Շարական, Հիգան: Գրիչ, Նկարիչ եւ ստացող՝ Սարգիս քհն. Ոհրանցի: Ծաղկող՝ Կիրակոս քհն. Ոհրանցի. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 1460: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 83:

5. — 1618, Նարեկ, Աւրնդանց գիւղ, Հիգան: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կիրակոս Աւրնդանցի: Ստացող՝ Յովանէս Վարդապետ. Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5675: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա., թիւ 572:

6. — 1624, Աստուածաշունչ, Աւրնդանց գիւղ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կիրակոս երէց: Ստացող՝ Կարապետ Վրդ. Մովսէսի. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 2660:

Յուցակագրող Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի համաձայն, Խորանք «գունաւոր, ռակեզարդ եւ շքեղ», Աւետարանիչք «ոսկեզարդ եւ բաւական յաջող»:

7. — 1627, Շարակնոց, Աւրնդանց գիւղ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կիրակոս Աւրնդանցի: Ստացող՝ Սիմէոն Վրդ. Ապարանցի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5664: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 350:

8. — 1628, Աւետարան, Մոկս: Գրիչ՝ Զարարիա քահանայ (Մոկս), աշակերտ Հիգանցի Սարգիս քահանայի: Ծաղկող՝ Կիրակոս Աւրնդանցի: Ստացող՝ Աւետիս քահանայ. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., թիւ 456 եւ 1244:

9. — 1629, Շարական, Աւրնդանց գիւղ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կիրակոս, աշակերտ Ոհրանցի Սարգիս քահանայի, յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «աւուրքս իմ անցեալ է, եղարք, եւ Տ ամ լցեալ» (Յուլի 26. Ս. Երեւանց, է. Հատոր, էջ 606): Ստացող՝ Սիմէոն Վրդ. Ապարանցի. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 2358:

Մ Ի Ն Ա Ս Ա Մ Թ Ե Յ Ի

(1580 ? - 1637)

Մինաս քահանայ ծնած է ԺԶ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Որդին էր Գրիչ Ստեփանոս քահանայի եւ Զինարի: Եղած է աշակերտ գրչապետ Յովհաննէս քհն. Ամթեցիի: Իր կարգին ինքն ալ զարծած է գրչապետ եւ ունեցած է բազմաթիւ աշակերտներ, որոնցմէ ծանօթ են Նիդա սարկաւազ, Յովանէս սարկաւազ, Ամիրջաք սարկաւազ, Առաքել գրիչ (+ 1635), Սաքար դպիր (+ 1635), ինչպէս նաեւ իր որդիները՝ Նիդազար գրիչ եւ Յուան գրիչ եւ ուրիշ: Վախճանած է ի Զերմուկ 1637 Օգոստոս 25ին: Իր երեսնամեայ (1608 - 1637) գործունէութեան արդիւնքն կրնանք ինչիւ հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1608, Համիթ: Գրիչք՝ Ստեփանոս քահանայ եւ իր որդին Մինաս: Ծաղկող՝ Մինաս: Նկարող պատկերաց՝ Յովհաննէս գրչապետ: Ստացող՝ Խոջա Սարուխան. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4912: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա. Հատոր, թ. 364:

2. — Աստուածաշունչ, 1611, Համիթ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Մինաս: Ստացող՝ Բարսեղ Վրդ. Աթխեցի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա., թիւ 563:

3. — Աւետարան, 1617, Համիթ: Գրիչ՝ Մելքոն դպիր: Ծաղկողք՝ Յովանէս եւ տէր Մինաս: Ստացող՝ Խոջա Չօղոս Մշեցի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Ա., թիւ 544:

4. — Աւետարան, 1626, Համիթ: Գրիչ՝ Նիդա: Ծաղկող՝ Մինաս: Ստացող՝ Մինաս Վրդ. Կարնեցի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 347:

5. — Աստուածաշունչ, 1628, Ամթ: Գրիչք՝ Յովհաննէս եւ Առաքել: Ծաղկող՝ Մինաս: Ստացողք՝ Մարտիրոս Արքեպս. եւ Յովհաննէս Վրդ. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., թիւ 369:

ԳԵՍՏԱՎԱՆ

ԿԵՍՍԿԵՍՆԵՐ

Կէսկէսները գլխաւորաբար Հոռոմկա-
յի, Ճիպիւնի, Արաբի, Հայնիի եւ Քէշիւ-
լիքի մէջ ապրող Հայ գիւղացիներ էին,
կրօնքով կէս քրիստոնեայ եւ կէս մահմե-
ական: Անթէպ քաղաքին մէջ ալ կը
գտնուէին անորոշ թիւով ընտանիքներ:
Անոնք կը հագնէին տաճիկներու պէս,
բայց կը խօսէին հայերէն, մանաւանդ
կիները, որոնք ուրիշ լեզու չէին գիտեր:
Քարաճ ըստած հարկը չէին տար, այլ
կալուածատուքը միայն կը վճարէին:

Կէսկէսներու ծագման մասին պատ-
մական տեղեկութիւններ յայտնի չեն: Ա-
ռաջին անգամ ժե. Դարու սկիզբը կը
տեսնենք որոշ յիշատակութիւններ անոնց
վերաբերեալ:

Առաջին յիշատակոյն է Լեւոնցի Սի-
մէոն Դպիր, որ 1616ին Երուսաղէմի ուխ-
տագնացութենէն վերադարձին կը յայտնէ
թէ իրենց խումբին հետ կային նաեւ կէս-

կէսներ. շէին ընդ մեզ եւ Տաճիկքն, որ
կէսւակէս կոչին. սոքա եւ ուխտ եկին
յերուսաղէմ մեծաւ հաւատով. Հայոց լե-
զու խօսին, թուրքնակ չի գիտեն. եւ են
հրկրէն Հոռոմկալու. զողայս նախ թլփառել
տան եւ ապա մկրտեն՝ ըստ երառոցն. եր-
թան յեկեղեցիս եւ ի մէջիթ. մեւելոցն՝
քահանայից տան նախ կատարել, եւ ապա
զայ իմամն՝ թաղել տանի, եւ զայն առնեն
վասն երկրւդի (Ուղեգրութիւն, էջ 306-7):

Երկրորդ յիշատակութիւնը գրուադ
մըն է Հոռոմկայի կէսկէսներուն մասին,
որ կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Զեռագրա-
տան թիւ 1378 նոտրագիր Քարաճաքի
ճեպարագոյն սքանչելեացն զոր եղեւ մեծի
ճգնաստան Սբ. Ուխտին Մեծյարայ Վեր-
նագրուած գրութիւն մէջ:

Այնտեղ կը պատմուի թէ Հոռոմկայի
կողմերը կէսկէս կոչուած ժողովուրդ մը
կայ, որոնք ունին քրիստոնէական մկր-
տութիւն, կը հաւատան մարդկայութեան,
Քրիստոսի ծնունդէն մինչեւ միւս անգամ
զալուստը, քրիստոնէական օրէնքը եւ
կրօնքը լիով ունին իրենց մէջ ծածկա-
պէս, եւ արտաքինապէս կ'ապրին իբրեւ
խմայելացիներ:

Երբ որ սուլթան Մուրադ (1622-39),
որ սուլթան Իպրահիմի (1639-48) եղբայրն
էր, եկաւ եւ բանակեցաւ Ամիթ ձմրան
միջոցին, ոմանք ժողեցին թաղաւորին եւ
չարախօսեցին, ըսելով թէ հոս ժողովուրդ
մը կայ, անունով միայն տաճիկ, որոնք
քրիստոնէական սովորութիւններուն կը
հետեւին, կը մկրտուին եւ պալատանի իւ-
ղով կ'օծուին, եւայլն:

Թաղաւորը բարկութեամբ կը հրամայէ
որ անոնց գլխաւորները իր մօտ կանչեն,
եւ գահճներուն ալ լուր կը զրկէ որ դան
եւ սպաննեն զանոնք: Կանչուած մարդիկը
յուզուած կ'աղաղակեն. Տէր արքայ, թոյլ
տուր որ խօսինք, եւ իմանաք թէ ինչ է
մեր յանցանքը, եւ մենք պատրաստ ենք
հնազանդելու քու հրամաններուդ:

Թաղաւորը կը յայտնէ ինչ որ լսած
էր իրենց մօտին: Եւ անոնք անմիջապէս
լուր կ'ուղեն, կը լուսացուին, եւ թաղաւ-
որին առջեւ կը կատարեն աղօթքի հինգ
ժամերը: Եւ նա մեղմացած կը հարցաւորէ
այապա՞յ լուրի լուսոյցման եւ պալատանի

6. — Հարանց Վարք, 1629-1630:
Գրիիք՝ յերուսաղէմ Աստուածատուր քն.
եւ Յոհաննէս: Մաղկող եւ կազմող յԱմիթ՝
Մինաս: Ստացող՝ Կարապետ Վարդապետ.
— Յիշտ. ժե. Դարի, Բ., թիւ 579:

7. — Աստուածաշունչ, 1622-1631,
Համիթ: Գրիիք եւ ծաղկողք՝ Մինաս եւ Մի-
քայէլ: Ստացող՝ Բարսեղ Արքեպս. Ամիթի.
— Զեռ. Ս. Յ. թիւ 2559:

8. — Աստուածաշունչ, 1632-1634,
Ամիթ: Գրիի՝ Նղիազար: Մաղկող եւ կազ-
մող՝ Մինաս: Ստացող՝ Յովհաննէս Վրդ.,
որդի Նիկողոսի. — Յուցակ Զեռ. Մշոյ, էջ
159:

9. — Աւետարան, 1637, Համիթ: Գրիիք՝
Նղիա եւ Նղիազար: Մաղկողք՝ Մինաս քն.
եւ իր որդին՝ Յովհաննէս. — Զեռ. Վատիկանի,
թիւ 16: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ., թիւ 1012:

խլով օժման մասին: Լսելով ամբաստան-
եալներու անուան բացատրութիւնները՝
թագաւորին սիրտը կը քաղցրանայ անոնց
հանդէպ, և չարախօսները յանդիմանելով
կ'ընեն: Եթէ ես ալ գտնեմ լաւ ջուր՝ կը
լուացուիմ, և պալատսն ինչ գտնեմ՝
կ'օծուիմ, որովհետեւ օգտակար է մար-
դուն առողջութեան: Եւ այսպէս կը պա-
պանեցնէ չարախօսները:

Յետոյ արքունական հրամանագիր մը
կու տայ անոնց, որ ինչպէս տեսած են
իրենց նախնիքներէն այնպէս ընեն, և
ոչ ոք չհամարձակի անոնց կարգն ու
կրօնքը հարցափորձել, բայց միայն թող
կատարեն հինգ մամիւրու աղօթքները
(Հմմտ. Յուցակ 26ա. Ս. Յակոբեանց, Ե.
Հասար, 1971, էջ 23):

Այդպէս արտօնուած՝ կէսկէսները ի-
րենց գոյով իճակը կը պահպանեն մինչև
այս դարուն սկիզբները, գլխաւորաբար
ձիպին գիւղին մէջ:

Կէսկէսներու մասին բաւական ըն-
դարեայ տեղեկութիւններ տուած է Հ.
Ղուկաս վարդ. Ինճիճեան (Աշխարհադրու-
թիւն Զորից Մասանց Աշխարհի, Ասիա,
Ա. Հասար, 1806, վէնէտիկ, էջ 341-343,
և 377): Իսկ շատ հակիրճ տեղեկութիւն-
ներ արձանագրած են քանի մը գրողներ,
ինչպէս Դ. Խաչիկոնց (Ընդարձակ Օրացոյց
Աղգ. Հիւանդանոցի, 1902, էջ 206): Ե.
Քասուռնի (Պատմութիւն Անթէպի Հայոց,
Ա. Հասար, 1953, էջ 77): Փառէն Եղս.
Մելքոնեան (նոյն, էջ 346): Ն. Մանուկ-
եան (նոյն, էջ 604, և Հայ Անթէպ, Թիւ
29, 1968, էջ 63): Ոգնի (Հայ Անթէպ,
1969, Թիւ 37, էջ 11):

Համագրելով այդ տեղեկութիւնները,
կարելի է ըսել որ կէսկէսները, իբրեւ
քրիստոնեայ,

1. — Միկրեւի և գրոյմելի կու տային
իրենց զաւակները, դնելով ընդհանրապէս
առանձնաշնչական միջադէպային անուն-
ներ:

2. — Կը հաւատային Քրիստոսի մար-
դեղութեան, ծնունդէն մինչև երկրորդ
գալուստը:

3. — Իրենց գլխուն վրայ Աւետարան
կարգելի կու տային:

4. — Ս. Գիրքը կը կարդային խառն մէջ:

5. — Հայ Եկեղեցւոյ պաշտօնը կը
պահէին ընդհանրապէս, իսկ Առաջաւորի
Պաշտօն երեք օր ծով կը կենային:

6. — Հայ վանքերուն ուխտի կ'եր-
թային մեծ հաւատքով, մանաւանդ Երու-
սաղէմ, և Հռոմիլայի Ս. Ներսէսին:

7. — Պսակի օրհնութիւնը նախապէս
կը կատարէին եկեղեցւոյ մէջ գիշերը,
քահանայի ներքով:

8. — Կիրակի օրերը կ'երթային էւ-
նէշի կամ ձիպինի եկեղեցին, ներկայ
կ'ըլլային պատարագին, երեսին կը խա-
չակնքէին, ծնրադրութիւն կ'ընէին եւ,
իսկ Աւագ Հինգշաբթի գիշերը յատուկ
պատարագ մատուցանել տալով կը հա-
ղորդուէին:

9. — Սիրի կաթողիկոսին նուիրակէն
մեծ յարգանքով կ'ընդունէին Ս. Միւսու-
նը, և իւրաքանչիւր գիւղ 50 դր. ողոր-
մութիւն կու տար:

10. — Հիւանդութեան պարագային,
գիշերը քահանայ կը բերէին, կը խոստա-
վանէին և կը հաղորդուէին:

11. — Տանկական թաղումէն ետքը
քահանան կը տանէին և մեռելին գերեզ-
մանին վրայ կատարել կու տային թաղ-
ման կարգ: Կամ, ըստ Սիմէոն Դպրի,
նախ քահանան կը կատարէր հոգեհան-
գրութեան պաշտօն, և ապա իմամը կու
գար և կը տանէր թաղելու:

Իսկ իբրեւ մահմեական,

1. — Թլիստեւի կու տային իրենց զա-
ւակները, անոնց ութ կամ ինը տարեկան
ըլլալուն:

2. — Լուացում կը կատարէին աղօթ-
քէն առաջ:

3. — Օրը հինգ անգամ աղօթք կ'ը-
նէին, սահմանաւ մամբուռն, մզկիթի
մէջ կամ այլուր:

4. — Քրիստոնէական պսակէն ետքը
Ուրֆա երթալով կ'ամուսնանային տան-
կական օրէնքին համաձայն:

5. — Եթէ մէկը մեռնէ՝ քաղաքէն
իմամը կը կանչէին և թաղել կու տային
իրեւ տանի:

Թրքահայոց ամարագրութեան շրջա-
նին ձիպինի կէսկէսներն ալ ենթարկուած
են նոյն աղէտին և դատապարտուած բնա-
ջնջումի:

ԹՈՒՐԲ ԲԺԻՇԿՆԵՐՈՒ ԴԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

Նկատի առնուած վերոյիշեալ տարեհրէն աչ մէկը սակայն կիրարկելի է այն տարօրինակ դարմանութիւն, որուն կարգ մը Թուրք բժիշկներ իրենց Հայ զոհերը ենթարկեցին: Ակնաբոյժներ յաճախ անսահման անգթութիւն ցոյց տուին, ինչ որ անկասկած կը գերազանցէ ջարդին գործնական նպատակները: Իր վերջերս լոյս տեսած գրքին մէջ՝ դիմանկարիչ Բարշը կը պատմէ ճերմատասարդ հայ աղջկան մը՝ պարագան, զոր իր ընտանիքը կը խնամէր որպէս վերապրող որր մը: Դարչին ճամբը ... Երիտասարդուհիին քաջալերեց որ իր ձեռքերը գործածէ իր աչքերուն փոխարէն, որովհետեւ անոնք անգթօրէն հաշմուած էին: Մօր մը պատմութիւնը, որ 1919 թ. դարնան իր նորածինը ակնաբոյժի մը տարաւ Գոնիայի մէջ ոչ թէ միայն հեռանքը կը լսւածաբանէ՝ այլ նաև անգթութեան աղբիւրը: Թուրք բժիշկներու հայրենասիրութիւնը խայթիչ վերնագրով յօդուածի մը մէջ, այս ճամբը կը նկարագրէ թէ ինչպէ՞ս բժշկին սպաննելու տենեակին մէջ ունկնդիր եղած էր Թրքերէն լիզուով խօսակցութեան մը:

***

Կիպրոսի մէջ ևս գոյութիւն ունէին տեսակ մը կէսկէսներ, քսաներորդ դարու սկիզբը, ըստ Բակուրանի. «Արնաքայի մօտերը և ուրիշ տեղեր կը բնակին տարբեր հասարակութեան մը անդամներ, որոնք կ'ըսուին Լիթօ-Բամբաֆի (կանեփ-բամպակ), և կէս-մահմեդական կէս-քրիստոնեայ կրօնք մ'ունին: Թլփոտութեան (և մկրտութեան, նիքնաճի և պատկի, տուճի և պահքի պահանջութեան) միանալու միջոցով կը հաստատուին: Անգլիական վարչութեան ներքեւ ասոնցմէ շատ քիչեր դուրսնան են քրիստոնէութեան: Ասոնք բռնի իսլամացած լատիններու ցոյգէն են» Կիպրոսի հղջի, Նիկոսիա, 1903, էջ 18):

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՎԱԿԱՆ

Ակնաբոյժը իր պաշտօնակիցներէն մէկուն կ'ըսէր. «Այսպէս կ'ընենք, պէտք է որ ամէն շաբաթ մէկը կուրցնենք: Եւ երբ տուն դարձաւ ու լուծոյթը մէկ աչքին վրայ դրաւ՝ աչքը ուռիլ սկսաւ և իր վիճակը հետզհետէ վատթարացաւ: Ան Գոլթօ գնաց նոր դարմանութիւն համար, բայց հոն իրեն ըսին թէ փոքրիկին աչքը արդէն իսկ կուրցած էր լուծոյթին գործածութեամբ և անոր եղած փնասը միւս աչքին կը տարածուի (որուն փրկելու յոյսը շատ սկաւր է): Այն ատեն միայն ճամբը գիտակից եղաւ իր ունկնդրած խօսակցութեան:

Մաղէն Էլվին Էլիթթ, Ամերիկացի բժշկուհի մը, որ Զինադադարի ընթացքին բժշկական տնօրէնուհին էր Մերմաւուր Արեւելի Օգնութեան և Ներկայացուցիչ Ամերիկեան Տիկնանց Հիւանդանոցներուն Պոլսոյ մէջ, արձանագրած է իր յուշերուն մէջ վիճակներու ուսումնասիրութիւններ, զորս կատարած էր Սկիւտարի (Պոլսոյ Ասիական մասը) Հայ Աղջկանց Ապաստանարանին մէջ, ուր Յիւրէնս Նայթիկէյլ կարմիր ձաշի և արդի հիւանդապահութեան հիմնադրու էրաւ:

«Պէտք է որ զանոնք տեսնէիք, ըստ յիշողութեանս, ինչպէս անոնք իմ խորհրդակցութեան տեսնակէն կ'անցնէին. ազնիւ, լաւ կրթւած աղջիկներ, սանտրուած մազերով և փայլուն եղունքներով: Ցած ձայնով կը խօսէին և իրենց փոխառած հագուստները բնազդային ճաշակով մը հագուած էին: Անոնցմէ ոչ մէկը խօսած էր պատերազմի ատեն ունեցած իր փորձառութեան մասին: Առաջին անգամ ըլլալով, անոնց վերապահութիւնը կը խռովէր անհրաժեշտ հարցումներով և խօսիլ սկսելուն՝ կարծես զաղբիլ չէին ուղեր: Պատմութիւնը ամբողջութեամբ իրենց բերնէն կը թափէր:

«Ինչ որ լսեցի անհաւատալի էր: Բժիշկ մը ուրիշներէն շատ պակի (բացի կըրտականներէն) լաւ կը տեսնէ մարդոց ներսիքին, բայց ես միայն Ամերիկացի

գլխացած եմ... Անհաւատալի էր նաև թէ այս աղջիկները այս բոլորէն անցած են, վերապրած ու անհատիկ հոս նստած՝ այս բոլորը կը պատմեն: Պատմութեան քննարկը իրարմէ չառ չէին տարբերեր. միակ տարբերութիւնը իւրաքանչիւր աղջկայ ցոյց տուած ժուժկալուծիւնն է: Ոմանք ձեռքերին ծալլած՝ հանգարտօրէն նստան ե. ցած ձայնով անդադար խօսեցան: Իրենց շրթները հեղուկեղ ճերմակ կը դառնային. կարծես իրենց մէջ արիւն չէր հոսեր: Ուրիշներ խոր յուզումով մէջ կ'ընկղմէին, սասիճանաբար իրենց ժուժկալուծիւնը կը կորսնցնէին և վերջապէս կը ճշային ու կը հեկեկային:

Ճնխընթացի էր որ իրենց այս դառնութիւնները դուրս թափէին, երկար ժամանակ իրենց լուսթեան մէջ թաղուած ըլլալէ ետք: Ես գտնուեց չէի ընդհատեր, այլ այդ փոքր ու ճերմակ սենեակին մէջ կը նստէի և մօտիկ կ'ընէի... Ահա ուրիշ աղջիկ մը, որուն պատմութիւնը որտաւուչ է և տարբերակօրէն անհաւատալի: Աչքերը դոց, տեսածներուս մէջ ամենէն զոգեցիկն ու գրաւիչն էր: Իր դիմագիծը կը նմանէր մեծ արուեստագէտներու ձեռքէն ելած հոյակապ նկարի մը. մօրթը մանկական թարմութիւն մը ունէր, իսկ մարմինը գիծերու ներդաշնակութիւն մըն էր: Բայց երբ աչքերը բացու, վշտալից որտայալուծիւն մը ունէին անոնք: Իր ակնագուռը աչքին խողովէն այլանդակօրէն դուրս ցցուած էր: Զուգեցի հաւատալ: Ետա վարժ էի հրէշային արարածներու մասին լսել, բայց այս մէկը անհաւատալի էր: Եթէ դանակ մը և կամ շիկացած երկաթի ձող մը նպատակին կը ծառայեն, ինչո՞ւ վերաբուժական բարդ գործընթացն դիմել: Հարցում մը՝ որուն չեմ կրնար պատասխանել: Հարցում մը՝ որուն պատասխանը Թրքական նկարագրին մէջ խորատուցուած է և որուն Թուրք մը միայն կրնայ պատասխանել: Աչքի նուրբ մկաններուն վրայ մօտաւոր գէտով կարելի էր վերցնել հեռքերը տեսնել: Լաւ մարդուած Թուրք վիրաբույժ մը իր փորձառութիւնը սպասագործած էր այս աղջիկը ստեղծանքի գործընթաց: Ան այս ըրաւ երբ հարիւրաւոր Թուրք զինուոր-

ներ, իրենց երկրին համար զինուորագրուած, վիրաբուժական խնամքի պակասէն կը մեռնէին:

Դարերու ընթացքին դիզուած ասեւլուծիւն պոռկուե՞մ: Ուրիշին ֆիզիքական ցաւ պատճառելու անյաղ փափաքի մը վերածուեցաւ: Այս կարելի չէ անջատել այն ընկերութիւնէն, որ այդ ասեւլուծիւնը սնուցանեց, հրահրեց և յարմար առիթին վարձատրեց: Տըթ. էլիթիին յաւելուածական տուեալները և ըրած դիտողութիւնները այս իրողութիւնը կը հաստատեն, շեշտելով միաժամանակ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ցեղասպանութեան բնոյթը և ծաւալը:

Վ Ե Ր Զ Ո Ւ Ր Ա Ն

Ակնասու նմանութիւններ կան Հայոց Յեղաշարժութիւնը և Հրէից Աղէտը իրագործող ձեզապարտներուն վարուելակերպին միջև: Ուրեմն կարելի է եզրակացնել թէ Հայոց փորձառութիւնը նախընթացը եղաւ յետագային Հրէից փորձառութեան: Կարելի չէ անտեսել թէ առաջինը իր անմիջական ազդեցութիւնը ունեցաւ, նոյն իսկ խթանի երկրորդը:

Այս նմանութիւններուն առաջինը փորձերն են, որոնք կատարուեցան հպատակներու վրայ, դանոնք նկատելով փոքր կենդանիներ, բռնաբռնողի դէմ շինուկ պատրաստելու համար: Բռնաբռնողի համաճարակէն վախը նոյն ձևի գործի մղեց թէ՛ Օսմանեան և թէ Գերմանական իշխանութիւնները:

Փրօֆ. Նումանի դէմ Զինուորական Ատեանին ներկայացուած վկայութեան մէջ պարբերութիւն մը գինք կը նկարագրէ որպէս հեղինակը այն հրամաններուն, որոնք արուած էին բնակչութեան մէկ մասը բնաջնջելու, կասկածելով թէ անոնք համաճարակին վարակիչ միջոցն են: Նման վարուելակերպ մը կը մասնանշէ Ռօպերթ Զ. Լիֆթօնը՝ Գերմանացի բժշկաներու իրենց զոհերուն հանդէպ ունեցած վարուելակերպէն խոսող իր վերահասմէն մէջ: Այս առնչութեամբ ան կը մատնաւնչէ թէ Գերմանացի բժշկաներու ճանապարհ և անյաղ փափաքը ուրիշներուն ֆիզիքական ցաւ պատճառելու ժամ կը կազմէր

զգանգուածային ջարդերուն ընդհանուր ծրագրի մը, ՀՀականխումի հնարքը, որ անմիջական մահ կը պատճառէր Տրապիզոնի մասնակ զոհերուն, շատ մեծ նմանութիւն ունի Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին Նացիներու կազմի սենեակներու նախապիպին հետ։ Աւելի կարեւոր է հոս յիշել այն իրողութիւնը թէ Թուրք է Գերմանացի բժիշկները ոչ թէ լայն մաս կը կազմէին, այլէ գործօն առաջնորդներն էին այն կուռակցութեան, որ երկրի կառավարութեան սխան էր։

Երկրորդ իրողութիւն մը։ Որեւէ ուսումնասիրութիւն, որքան ալ լրիւ ըլլայ (և այս հետազոտութիւնը լրիւ չէ), պէտք չէ կուտրտէն այլապէս, ուղղակի կամ անուղղակի ձևով, պետութեան մը բոլոր բժիշկները, կային Թուրք բժիշկներ, որոնք ուրիշներէն տարբեր դիրք բռնեցին և պաշտպան եղան իրենց Հայ պաշտօնակիցներուն և տեղահաններուն, նոյնիսկ ինքզինքնին վտանգի ենթարկելով։ Սակայն իրենց աշխատած միջավայրին մէջ այսպիսի վարուելակերպ մը գէժ էր ընդունուած չափանիշերու։ Երկու Թուրք բժիշկներու յայտնութիւնները Զինագութարի առաջին ամիսներուն, թէ Հայերը որպէս փոքր կենդանիներ կը գործածուէին, և անոնց Թուրք ազգայնականներուն կողմէ անմիջապէս լուսթեան դատապարտուիլը անվիճելի ճշմարտութիւն մըն է։

Բժշկական գործիչներու մասնակցութիւնը ջարդերուն երբեմն մահ պատճառեց թէ՛ զոհերուն և թէ՛ դահիճներուն։ Ըստ Օսմանեան բանակէն զօրավարի մը վկայութեան, հետեւեալը պատահած է Գիթլիթի մէջ. —

«Բոլոր Հայերը տեղահան եղած էին չըմանէն, և Գիթլիթի մէջ միայն երեք

հարիւր երիտասարդ Հայ աղջիկներ ստիպուած էին մնալ։ Անոնք քաղաքին լաւագոյն ընտանիքներէն էին։ Խիստ հսկողութեան տակ Հայոց եկեղեցին կը պահուէին և բանակին տրամադրութեան տակ էին։ Սպաններ և զինուորներ եկեղեցին կ'այցելէին, որ շուտով հիւանդներու հաւաքատեղիի մը վերածուեցաւ։ Իւրաքանչիւր զունդ որ քաղաքէն դէպի ճակատ կ'անցնէր՝ իր հետքը կը ձգէր և ժամանակի ընթացքին թշուառ այս աղջիկները վարակուեցան։ Քաղաքին հրամանատարը այս վիճակը տեսնելով, հրամայեց չափածել այս բոլոր կիները՝ Օսմանեան բանակին կենսական ոյժը սպառելուն և իրենց թոյնով Հայրենիքին զաւակները վարակելուն։ և որոշեց անոնցմէ ազատուիլ։ Ոմանք թունաւորուեցան և ուրիշներ սպանուեցան։

Այն իրողութիւնը թէ ոչ մէկ Թուրք բժշկական պաշտօնեայ արդարութեան փոխ-վրէժին ենթարկուեցաւ կը մասնաւոր չէ արդարութեան և ոյժի միջև գոյութիւն ունեցող յարաբերութեան իսկական դիմագիծը։ «Զարգով ամբաստանուած պատերազմի ոճրագործ Թուրքերը դատելու համար» յաղթական Դաշնակիցներու կողմէ կատարուած միջազգային դատարան մը կազմելու լայն պատրաստութիւնները վիժումի մասնակցան և Թրքական զինուորական ատեսները Գեմալականներու գալուստովը անտեսուեցան։ Անոնք անհամաձայն և անհամերաշխ Դաշնակիցներուն դէմ կեցան, և վերջապէս պարտադրեցին իրենց կամքը 1923 Յուլիսի ստորագրուած Լոզանի Դաշնագրով, ուր Անգլիոյ մեծ դիւանագէտը՝ Սըր Ուիլիամ Չըրչիլի հեղինակութիւնը ըստ. «Պատմութիւնը ի զուր պիտի փնտռէ Հայաստան» բառը։

(Վերջ՝ 5)

Թրգմ. ԱՐԱՄ ԳԷԼԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

LA CHAÎNE ARMÉNIENNE SUR LES ÉPÎTRES DE PIERRE

Արդիւնաշատ հայագէտ Charles Renoux, շարունակելով իր աշխատանքը կաթողիկոսաց Թուղթերու շղթայաշար Մեկնութեան վրայ, չոյս ընծայեց (1987) Պետրոս Առաքելի երկու Թուղթերուն վերաբերող բաժինը, հանդերձ Ֆրանսերէն Թարգմանութեամբ, Patrologia Orientalis շարքին իբրեւ 198րդ հատոր: Սոյն հատորը կը բաղկանայ 232 էջերէ՝ հետեւել բովանդակութեամբ:

Համառոտագրութիւնք (էջ 7-9), Ներածութիւն (11-22), Վերլուծութիւն Շղթայի (23-65), Անտիպ Բնագիրներ և Թարգմանութիւններ (66-221) Թուով 197 (Թիւ 89-285), Յանկ Սուրբ-Գրական յղումներու (էջ 223-228), Յանկ Հին Հեղինակներու (229-230), Յանկ Նիւթերու (231):

Ինչպէս կը տեսնուի վերը, հատորս կը բովանդակէ 197 անտիպ բնագիրներ, որոնց մեծագոյն մասը կը մնայ անանուն: Յայտնի հեղինակներու կարգին, դիտելի է որ կը պակսի Ներսէս Լամբրոնացիի անունը:

Հրատարակութեան մէջ հանդիպեցանք կարգ մը վրիպակներու, զորս կը ներկայացնենք ստորեւ, հանդերձ ուղիղ ընթերցումով, խորհելով թէ կրնան օգտակար ըլլալ սմանց:

1. — Թիւ 107. — Կարաւտիմք մեծածն զնստ շնորհի հասեալ — մեծածնեքան զնստ:

2. — Թիւ 112, տող 9. — մասնէ ի ձեռս դահճի տանջել — մասնէ: Նոյն էջ 128, տող 19, մասնէր — մասնէր:

3. — Թիւ 119, տող 7. — ի չորանալ խոտոյն ծաղիկ և անկանիցի — ծաղիկն անկանիցի:

4. — էջ 94, տող 1. — ներքունս — ներքնումս: Տող 4. — զքաղցրում — ըզքաղցուն:

5. — Թիւ 124. — առ որ մասնչին — մասնչին:

6. — Թիւ 144. — Շատ որում — Հոս որում:

7. — էջ 124, տող 12. — առաւելութիւն բառին կրկնութիւնը սխալ է:

8. — էջ 130, տող 13. — ով որք ի կապան էք — ով ոք որ ի կապան էք:

9. — էջ 130, տող 20. — որ ի դժոխս խոտոովան անիցին — առնիցին:

10. — էջ 138, տող 13. — Ներմարդու կութեան — ներմարդութեան:

11. — Նոյն, տող 20. — որք մեռաւորք ընդ Բրիտանի — որք մեռարուք:

12. — էջ 154, տող 3. — յափշտակէ զնոյն — յափշտակեցէ զնոյն:

13. — Նոյն, տող 18. — սնոսի տեսութեան և մակացութեան, միայն յերկրայինս խղիւմն պուցեալ իմաս — յուշ առնելս պէսպէս տարազաւ զերախտիքն, որ ընկալաք յԱստուծոյ, և ժի ըստ: — Ֆրանսերէն Թարգմանութիւնը չիտակ է:

14. — էջ 162, տող 7. — ակաս ի պատուհասեալ — ի պատուհասել:

15. — էջ 164, տող 8. — ոչ ճանաչողն Աստուած — ոչ ճանաչողն զԱստուած:

16. — Նոյն, տող 17. — եղեք նախապատեք և զգլուխ ժողովրդոցդ — գլուխ:

17. — էջ 166, տող 16. — ես ոչ հետեւեայց — ես ոչ հետեւեայցս:

18. — էջ 170, տող 9. — չարչարանիցդ լինել — չարչարակիցդ լինել:

19. — էջ 178, տող 3. — վասն ազգոյ էր — վասնզի ազգոյ էր:

20. — էջ 182, տող 7. — և մանուածով բարիցն պատեն — բառիցն:

21. — էջ 184, տող 12. — զայթակղեցանէին — զայթակղեցուցանէին:

22. — էջ 188, տող 3. — և ամէն իմաստն [կարդալ՝ ամէնիմաստն] Պաղոս նմին առ անելով: Թարգմանուած է. "et Paul donne à cela tout son sens lorsqu'il dit": ճիշդը պիտի ըլլար "et le très sage Paul donne à Lui lorsqu'il dit":

23. — էջ 194, տող 12. — կործանէ
— կործանմանէն:

24. — էջ 200, տող 16, թերի մնացած է — կացէք միայն — թիւ 1301 ձեռագիրը (էջ 233) կը շարունակէ, «և ըստ գործոց մարմնո ոչ մեղադրիք»: Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը լման է:

25. — էջ 206, տող 17. — յաւրն — յաւուրն:

26. — էջ 208, տող 7. — ոչ ինքն հղեն — ոչ ինքնեղ են:

27. — էջ 208, տող 11. — ուրեմն անկար է փոքունցս յընդարձակ նորա խորհուրդ ձկտել: Թարգմանուած է. il (lui) est donc impossible d'appliquer sa vaste intelligence à de petites choses, որ աստուածաբանական տեսակէտէն ալ ուղիղ չէ: Ծիշդը պիտի ըլլար մօտաւորապէս, il est donc impossible à nous aux petites (personnes) embrasser sa vaste intelligence.

28. — էջ 210, տող 10-11. — մինչեւ էր ծագեալ արեգակն արդարութեան — մինչ չեւ էր:

29. — էջ 220, տող 7. — մարգսպանք — մարդասպանք:

Վերագրեալ ուղղումները կատարուած են Ս. Յ. Թիւ 1301 ձեռագրին հետեւողութեամբ:

Նախորդին նման մեծ խնամքով և մանրակրկիտ հետազոտութեամբ պատրաստուած այս հատորն ալ արժէքաւոր յաւելում մըն է յարգելի հայագէտին հարուստ վաստակին վրայ:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

«ԵՍ ՍԵՒ ԵՄ ... ԲԱՅՑ ԳԵՂԵՑԻԿ»

Հնդկեակ՝ ԱՐԱՄ ՍՍՓՍԹՃՍԱՆ

«Ես Սեւ եմ ... Բայց Դեղեցիկը չորս ըրրդ գործն է Արամ Սեփեթեանի, լոյս տեսած 1985ին, Պէյրուսի «Հարթօնք» Տպարանէն, 155 էջերով և ըստ բուսականին խնամեալ ու մաքուր տպագրութեամբ:

Հատորը արժանացած է 1986ին «Հայկաշէն Ուղեւեհան» Գ. մրցանակին, պարագայ մը՝ որ մեր միտքը կը տանի մեր գրական հրապարակին վրայ երկցող գործերը արժեւորելու կնճառ հարցին, կասկածի տակ առնելով կարողութիւնն ու անկողմնակալութիւնը դատախազ մեր գրականագէտներուն, Խմբակցական ու խնամիական ծուռ հաշիւներ հո՛ս ալ կը գործեն իրենց աւերիչ ու արտուժ դերը, ու տարուն է տարի կը բազմանայ թիւը գերգնահատուած (ընդհանրապէս գրական մրցանակի արժանացած) կամ թերգնահատուած (անտեսուած ինչպէս գոտափետուած) երկերուն:

Եթէ զլուսներու բաժնուած գրքին առաջին գլուխին առաջին խել բառին մօտին ունինք ըսելիք (դիտողութիւն), Խնդրոյ առարկայ բառն է Աեոսը: Յատուկ անունին վրայ յօդը բեռ մըն է: Սխալ է ըսել, որինակ, Երեսուղեմը սուրբ քաղաք է, Խաւիլան գեղեցիկ երկիր է եւն.:

«Սեւ»ը կու գայ Ափրիկէէն (The Black Continent կոչուած Եւրոպացիներէն), ուր գաղթականի սեւ ճակատագիրը նետած է Լիբանանածին (և այժմ Լիբանանաբնակ) հայու բեկորը, որ իր մայրենի լեզուն լուսպէս տիրապետած՝ փորձն է ըրած վերջին մօտ քառորդ դարու ընթացքին գրականութեան ճամբով ալ իր սպասք բերելու իր հարազատ ժողովուրդին: Ու կը խորհինք թէ ունեցած ալ է իր բարի (չըսելու համար միամիտ) տենչն ու իղձը իրագործած ըլլալու գոհունանալութիւնը:

Շատեր զիս ամբաստանած են իբրեւ խտապահանջ ու բռնադատ քննադատ, (կ'ընկրկիմ բառին լայն տարողութիւն): Ես անոնց կը յիշեցնեմ հանրածանօթ առածը թէ վերջը ծածկելով չի բուժուիր, Ուղիղ և խղճամիտ գործ չէ պղինձը իբր

ռուկի արժեքները կամ կեղծը իբրև իրական ու վաճարական ներկայացնելը հանրաթեման: Մեծերու շուքին ու փաշին մէջ իրենց վրիպանքը պարտկելու ամուլ ճիգը ոչ մէկ վարկ կ'ապահովէ արուեստի գաղափարանքէ (խորթ չէ տարազը. չենք կրնար գրական դիմացկուն — չուկոյիկ ու բառը կը դնեն, քանի որ ժամանակի հաստիչ գլանին դէմ դիմաճալ կրցող գործերն են միայն որոնք փառքը կը կազմեն գրականութեան համաշխարհային թանգարանին — գործ մը կտակել սերունդներուն, եթէ մինչև ժեր էսթետիս ամենաշատին մանրաթելերովը կ'ապուած չենք արուեստին՝ որ մարմնացումն է գեղեցիկին ու գրաւիչին) անմասն, անտաղանդ գողցնեալն: Ծշմարտութիւններ կան, որոնք ոչ միայն անախտ մը կը հնչեն որոշ մարդոց ականջներուն ու կը սլաքեն սիրտը դանոնք սոնաւորողներուն, այլև տրամաութեան գինով մը կ'արտաբերուին պատգամախօսին շրթներէն: Ուրիշ խօսքով՝ հաճելի պարտականութիւն մը չէ միշտ մասնանշումը թերին ու անիրաւին: Երանի՛ անոր որ խարխուլ խրճիթ մը քանդելու գոհունակութեան քովն ի գիտէ ճննճերի մեծ որ տեղ պալատ մը կոթողուած տեսնելու գերազնի տեսնով:

Սեփեթճեանի գրքին առիթով փորձեցինք ըլլալ առարկայական, բայց նախ քան տարածուեցանք, ընելով ընդհանուր խօսքեր, զոր օմանք պիտի ուզեն արժեւորել իբրև արուեստի տեսարանութիւն: Դառնանք ուրեմն խնդրոյ առարկայ հասորին, որ կը խօսի Ափրիկէի տաք ու ամառուն գիշերներէն, խափիչի գնձուհիներէն, Նիկիթիայ կեանքի խալաթադէտ տեսարաններէն, երկրամասի բնիկներուն տարօրինակ բարքերէն ու կրօնական հաստատիչներէն: Կ'երկարի շարքը անճառ անշա՛հ՝ ճախարակային խօսակցութիւններուն (dialogue)՝ հեղինակին աւ իր նորածնութիւններուն ու պաշտօնակիցներուն հետ, ու կախարդաբալ աշխարհի մը պատկերը աւելի ամուր գիծերով կը դրոշմուի երեւակայութեանդ պատառին վրայ: Վէպ մը չէ ձեռքդ առած գիրքը, բայց սիրտ-վէպ մը կարգադրած ըլլալու գոհունակու-

թիւնը քուկդ կ'ըլլայ ընթերցումի աւարտին: Սեփեթճեան ունի պոռճեւու անվիճելի շնորհ, ու մէկն է վերջին շրջանի սակաւաթիւ մեր գրողներէն, որոնք անձանձորոթ կրնան կապել քեզ իրենց գրքի էջերուն:

Այս բոլորը լաւ: Բայց այս բոլորէն ետք չենք կրնար չդնել հարցումը. չի՞նչ կը շահի (Սփիւռք)՝ այս գրականութիւնը այս հասարակութիւնը: Ուրիշ խօսքով՝ հայ հագիի մը երեսունն է որ ինկած է վերլուծման կամ սեւեռման գրքի էջերուն մէջ:

Չեմ կարգադրած միւս իր գործերը: Առօրեան ունի իր բունացող պահանջները որոնք չեն գոհացուիլ ընթերցումով: Ժամանակը անտեսելու իմաստութիւնը թերեւ պակաս է ինձի, գրքէն ու նիւթէն վեր արժեքներու հետապնդումին մէջ ալ փորձած ըլլալու գտնել հազիկան իմ գոհունակութիւնն ու բաւարարութիւնը: Սակայն ծրագրէս վեր է ու գուրա՛ ընել վերաբժեւորումը Սեփեթճեանի համապարփակ գործին:

Մեր նշաններու վերջաւորութեան, քանի մը խօսք՝ գրքին թէքնիք կառուցուածքի մասին: Չեն պակսիր տեղ տեղ արեւի կամ անյաջող բառեր ու բացատրութիւններ: Այսպէս, 63րդ էջին վրայ ունինք չրեքայաջորդք բառը, չորս էջեր անդին կայ գրիչերային առիթը, իսկ էջ 97ի վրայ՝ ճախարհային բնականութեան աշխարհիկ բացատրութիւնը: (Ձուգադիպութի՞ւն օուփին ներկայութիւնը երկուքին մէջ:)

Ծիշդ ինչպէս որ ամէն փայլուն իր ուկի չէ, այնպէս ալ ամէն ճէճ չունչով կարգացուած գիրքը յաջողուածք մը չէ: Քիչ չէ ճշդաւարմարտ գործերու թիւը համաշխարհային գրականութեան գլուխ-գործոցներուն մէջ:

Տաղանդը չէ որ կը պակսի հեղինակին, այլ զայն լուսադոյն տեսնելու իմաստութիւնը: Ահա թէ ինչու իրաւունք կու տանք մենք մեզի պահանջելու իրմէ հայ գրականութեան վրայ յաւելում մը արձանագրելու կոչուած գործեր:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

Ն Օ Յ Ք Ե Ի Ն Ի Շ Ք

Մօնթէ-Քարլոյի ծայնասփիւռի հայկական բաժինը, Վերապատուելի Ճամպազեանի ղեկավարութեան ներքեւ գործող, անցնող Ապրիլ 1-էն սկսեալ, երեք օրերու տեւողութեամբ. իր թունածէտ սլաքները ուղղեց Արեւելեան եւ Առաքելական Եկեղեցիներուն (մէջն ըլլալով Հռովմէական Կաթողիկէ Եկեղեցին), զանոնք նկատելով մոլորածներ եւ հաւատքի վէմէն հեռացածները: Սպասելի էր անշուշտ որ իր մեղադրանքներու «առիւծի բաժինը» վերապահուած ըլլար Հայց. Առաք. Եկեղեցիին:

Այս օրերուն, երբ կը մօտենանք մեր Փրկչին ծննդեան 2000ամեակին եւ երբ գրեթէ բոլոր Եկեղեցիները յոյժ գնահատելի ճիգը կ'ընեն փութեւն ու պատիր հաշիւներով իրենց միջեւ բացուած խրամատը սիրով ու հասկացողութեամբ կամրջելու, խորթ ու ժամանակավրէպ կը նկատենք նմանօրինակ խժռանքները, որոնք պարզամիտ ու մաքրահաւատ հաւատացեալները մոլորեցնելէ ու Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ խախտած միութիւնը նոր ու այլանդակ հերձուածներով ա'լ աւելի խախտելու ու քայքայելու կը միտին առաւելաբար:

Պիտի չուզէինք մեր էջերը տրամադրել այսպիսի ամուլ բանավէճերու, մանաւանդ երբ մեզի քաջ ծանօթ են ողին ու մտայնութիւնը, այլ մանաւանդ կրանիքեայ յամառութիւնը (դիտել որ քաղք մեր լեզուին մէջ մօտ է «յիմարութեան» զոյգ փճակները ունենալու եւ աղբոս մը) սուտի ու կեղծիքի այս ասպետներուն: Սակայն ռատիօկայանը շարժուան մը պարտադրեալ լռութենէն ետք (Ապրիլ 23-ն էր եւ մարդը ուզեց «ազգայինճի» ընտարակով ներկայանալ հասարակութեան) վերսկսաւ իր ախտավարակ գաղափարները հեռարձակել, ատենը եկած համարեցինք «բերնին չափը տալու» պատուելիին, ինչպէս ծանօթ է ըսել մեր ռամիկ քայց իմաստուն ժողովուրդը: Ուրեմն սկսինք:

Հիւանդագին մարմաջը, որ կրօնական նախանձախնդրութեան հետ շփոթուած՝ տուն է տուած այսպիսի ցափստութիւններու, պատուելին ժառանգած ըլլալ կը թուի իր

դաւանահայրերէն (տարօրինակ ու տգեղ բառեր ծնունդ են յաճախ պարագաներու դաժան բերումի անմիջական ազդեցութեան), որոնք վերջին շրջակէս դարերու ընթացքին ծնունդեցին Եկեղեցւոյ «բարեկարգութեան», քայց «յօսք շտկելու տեղ աչք հանեցին», ինչպէս դարձեալ սովոր է ըսել մեր պատուական ժողովուրդը:

Ամէն անգամ երբ կը խօսուի կազմակերպութիւն մը բարեկարգելու կարիքի մասին, լռելեայն կ'իմացուի թէ ան շեղած է իր դերէն եւ ուղեղիծէն, բան մը՝ որ գոյութիւն չի կրնար ունենալ Եկեղեցւոյ պարագային, ոչ միայն որովհետեւ իր հիմնադիրը չէ սոսկական ու մահկանացու էակ մը այլ նոյնինքն Աստուածորդին, այլ նաեւ այն խռտումին համար՝ զոր ըրաւ Ան իր աշակերտներէն չբաժնուած. «Ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուր» մինչեւ ի կատարած աշխարհի» (Մտթ. ԻԸ. 20):

Բոլորովին անհեթեթ է եթադրել որ տասնհինգ դարեր իր Հիմնադրին յարածամ ներկայու թիւնը վայելող Եկեղեցին պէտքը պիտի ունենար բարեկարգիչի մը՝ որ կեդրոնախոյս մղումներէ տարուած՝ տակնուվրայ պիտի ընէր դարերով նուիրականացած Եկեղեցւոյ կարգն ու աւանդութիւնը:

Այո, Առաքելական Եկեղեցիները կրնան ունենալ ծիսական եւ դաւանական աչքառու տարբերութիւններ իրարմէ եւ ուրին: Սակայն հաւատքի էական հարցերուն մէջ (Աստուածածնայ արուրթիւնը, սուրբերու բարեխօսութիւնը, Դրոշմի, Խոստովանութեան եւ Եկեղեցւոյ այլ Խորհուրդներու կարեւորութիւնը), անոնք կը կազմեն միաձոյլ ճակատ մը ընդդէմ նորադանդներուն:

Պատուելին Առաքելական Եկեղեցիները կը ունենան «Ծիսական Եկեղեցիներ», անշուշտ մեղադրանքի կոհանքի շեղտով մը: Ուստի մենք ալ փոխադարձելով՝ մեր այս եւ յաջորդ յօդուածներուն մէջ զիրենք պիտի կոչենք «Անձէս Եկեղեցիներ» (վերջին այս սուղ ու սրբաբոյր բառը աւելի ամանով մը փոխարինել պիտի ըլլար նախընտրելի):

Մտնելով բուն նիւթին մէջ, կանխենք ըսել թէ մեր հասցէին եղած մեղադրանքները կատարուած են առաւելաբար տարի մը առաջ այս աշխարհին իր «միայն բարով» ըսած Վեր. Սամուէլ Պազգալեանի բերնով

(որ, խօսնակին ծիծաղաշարժ հաստատումով, այժմ կը հանգչի ոչ թէ Սերահամի՝ այլ ուղղակի Քրիստոսի գոգին մէջ), որուն միակ մտասեւեռումը եղած է քրիստոնէութիւնը վերադարձնել իր նախնական դարերու «պարզութեան»:

Անցողակի ըսնիք թէ ինչպէ՞ս կ'արդարացնէ Պատուելին երգեհոնի գործածութիւնը իր դաւանակցներու «ժողովարան»ներէն ներս (այդպէս կ'սիրել կոչել նորադանդները իրենց աղօթատունները):

Վերապատուելին, Հայց. Եկեղեցին իր ամբարիշտ ու անվայել յարձակումներուն թիրախ դարձնելէ առաջ, իր խօսի Երուսաղէմի իր այցելութեան մասին, զոր կատարած է Երանանդործ Տ. Թորգոմ Պատրիարքի օրերուն (30ական թուականներ), ուր, «Աուսաւորեայ»ի հանդիսութեանց մասին խօսած ատեն, անկարելի էր նկատել Ս. Գերեզմանի վայրի վաւերականութեան մասին եղած հաստատումները, Բողոքական շարժման յատուկ շփոթն ու պղտորութիւնը ներմուծելու համար բարեպաշտներու մտքին մէջ:

Պատուելին եւ իր համախոհները յարգանք չունին արդէն ինչպէս սուրբերու՝ այնպէս ալ սրբավայրերու հանդէպ: Կը ճանչնամ մէկը որ Ս. Ծննդեան Տաճար այցելելը աւելորդ կը նկատէր (հակառակ որ տարակարծիք չեն վայրին վաւերականութեան մասին, ինչպէս է Ս. Յարութեան Տաճարի պարագային) այն պատճառներով չունի, քանի որ իր սրտին մէջ արդէն կը կրէ գլխի, ու նաեւ անոր համար որ 2000 տարի անցած է հոն պատահած դէպքէն ի վեր: Յիշեցուցի այդ թշուառամիտին թէ տեւաբար իր անութիւն տակ ընձած Սուրբ Գիրքն ալ գրուած է նոյնքան ժամանակ առաջ (Հին Ուխտը՝ շատ աւելի առաջ):

Պահ մը երեւակայնիք թէ տաճարներ կառուցուած չլլային Տնօրինական Սրբավայրերուն վրայ: Ի՞նչ պիղծ արարքներ կրնային գործադրուիլ Քրիստոսի մարմնովն ու արիւնովն նուիրագործուած այդ վայրերուն վրայ: Եւ յետոյ, եթէ մենք մեզմէն անդամ բաժնուած մեր սիրելիներուն յիշատակը կը յարգենք անոնց շիրիմներուն տուած մեր յաճախակի այցելութեամբ,

որքան աւելի երկեղածութեամբ եւ յաճախակիօրէն պէտք է մօտենանք յուխտ եւ յերկրպագութիւն մեր Տիրոջ Ս. Գերեզմանին եւ այլ Տնօրինական Սրբավայրերու:

Պատուելին ապա կ'ամբաստանէ Հայ Եկեղեցին որ, հետեւելով Հատեականին, դարձած է «Մարեմապաշտ», Ս. Երրորդութիւնը այսկերպ վերածելով «չորրորդութեան»: Ու կը յաւակնի անարգանքի սիւնին գամել Հայց. Եկեղեցւոյ ժիր մշակներէն Հոգը. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեանը, «Աստուածամօր» մասին գիրք հրատարակելուն համար, Ս. Կոյսին Առաքելական Եկեղեցիներու կողմէ տրուած վեհ այդ կոչումը նկատելով անհիշող ու մոլորեցուցիչ, քանի որ, ըստ իրեն, «մեզի պէս հասարակ ու մեղաւոր մահկանացու մին էր Մարիամ»: Կը քննադատէ նոյնպէս «Սիոն» պաշտօնաթերթը որ, դարձնալ ըստ իրեն, ոչ մէկ տարբերութիւն ունի Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ օրկաններէն, իր էջերը լայն բացած ըլլալուն համար Տիրամօր գովաբանութիւնը հիւսող յօդուածներու: Տողբոս գրողն ալ անմասն չէ ձգած իր մեղադրանքներէն, քանի որ ան յանդուած է «Տիրամայր» խորագրով երկի մը պատրաստութեան, որմէ գլուխներ լոյս տեսած են վերջին տարիներու «Սիոն»ներուն մէջ:

Իրեն պատասխան, խուսափելու համար կրկնութենէ, կը հրաւիրենք անախապաշար ընթերցողը կարդալու պաշտօնաթերթիս ներկայ եւ նախորդ թիւերուն մէջ մեր ստորագրած իրօնական յօդուածները:

Պատուելին սակայն պատշաճութեան ամէն չափ ու սահման կ'անցնի երբ, խօսելէ ետք Պաղիկեան աղանդի մասին, կը ժպրհի մեր գերագանցօրէն վխբիւր աւստուածախօս սուրբը՝ Գրիգոր Նարեկացին ներկայացնել իրեն Գաղիկեան աղանդաւոր: Եւ գերծ կացուցանելու համար գիրքը Ս. Կոյսին փառաւորումը կատարած ըլլալու անբաւելի մեղքէն, Նարեկի Տիրամօր ձօնուած Բաները (Գլուխները) կը նկատէ յետսամուտ, այսինքն տարբեր հեղինակի գրչէն ելած եւ յետագային մուծուած Սղօթամատենանին մէջ:

Այլանդակ ու ինքնահնար տեսութիւն:

(Շաւ. 1)

Գ.

ՅԻՍՈՒՆ ՏՆՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՕՐ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Մտրտ ամսոյ առաջին շաբաթը՝ կերկին, երկրորդ շաբաթը՝ միակ անթացուստով կրցաւ քալել իր սենեկին մէջ, վերջին երկու շաբաթներուն լոկ ձեռնափոխող մը ամէն օր քանիցս սկսաւ շրջիլ Հիւանդանոցին մէջ. մարմնովը ե յարակից դարմանումները ամէն օր կը շարունակուէին. քննուած ոտքին ուղեցքը իջած է նուազագոյն աստիճանի. Օգոստոս, որոնք Երուսաղէմի մէջ տակաւին շատ ցուրտ են, տաքնալուն պէս, Ն. Սրբազանութիւնը Ապրիլի մէջ պիտի փոխադրուի Պատրիարքարան, ողորմութեամբ Աստուծոյ:

(«Սիոն», 1938, ԺԲ. Յարի, Ապրիլ, Թիւ 4, էջ 126):

Ի մեծ մխիթարութիւն ե ցնծութիւն ամբողջ Միաբանութեան ե ժողովուրդին, այսօր, 6 Ապրիլ, Չորեքշաբթի, Ս. Պատրիարք Հայրը Հիւանդանոցէն Պատրիարքարան վերադարձաւ: Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպ, Տ. Կիրակոս վրդ. ե Տքթ. Եղիշեան, Հիւանդանոց գալով էին վանք առաջնորդելու Ն. Սրբազանութիւնը, իսկ Միաբանութիւնը՝ Վարդապետք, Սարկաւազունք ե ժառանգաւոր աշակերտներ, Տ. Մկրտիչ Արքեպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ վտնքի Աւագ դրան առջև իջած էին դիմաւորելու Սրբազան Հայրը, որ հասաւ քիչ ետքը ե թափօրով առաջնորդուեցաւ ուղղակի Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարը, ուր Ս. Գլխադրի մատրան մէջ կատարեց իր գահաբանական աղօթքը, ապա առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարան, ամենուն անձեռնութեամբ խառն ուրախական ականարկներուն տակ՝ Նորին Սրբազանութիւնը թէև դժուարաւ բայց կրցաւ բարձրանալ Պատրիարքարանի 40 աստիճաններով սանդուխքը ու ելաւ Դահլիճը, որ լուսաւառութեամբ էր ե զգեցած՝ իր տանալուն օրերս յարգարանքը: Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպ. ի դիմաց ամենքին ցնծալից

խնդակցութիւն յայտնեց իր բարեպաշտեմ վերադարձին առթիւ, որուն Սրբազան Պատրիարք Հայրը պատասխանեց նախ օրհնելով կամքը Աստուծոյ որ հաճած էր շնորհել իրեն վերադարձ ի գլուխ իր պաշտօնին. ապա շնորհակալութիւն յայտնելով ամբողջ Միաբանութեան ե Ազգին լրութեան, մատնադրաբար բոլոր անոնց որոնք անձամբ կամ հեռագրաւ կամ նամակաւ հետաքրքրուած էին իր վիճակով, Օրհնեց ամէնքը ե մաղկեց բոլորին անփօրձ ե խաղաղ կեանք, Եկտոյ ներկաները մօտեցան որդիական գուրգուրանքով իր աջը առնելու ե օրհնութիւնը ստանալու: Նորին Ամենապատուութիւնը ժամանակ մը ես պիտի շարունակէ տաղքինումի իր շրջանը Պատրիարքարանի իր բնակարանին մէջ յատուկ բժշկական խնամքներքեւ:

(«Սիոն», 1938, ԺԲ. Յարի, Մայիս, (Թիւ 5, էջ 156):

* *

8 Ապրիլ, Ուրբաթ օր, կառավարական մասնաւոր օրէնքով մը Ս. Յարութեան Տաճարի դռները փակուեցան հանրութեան առջև: Ժամը 10ին, ըստ հրուէրի Երուսաղէմի վստմ. կառավարիչին, Տ. Կիրակոս վրդ., ի դիմաց Ամին. Ս. Պատրիարք Հօր, զնաց կառավարչատուն, ուր հրաւիրուած էին նաեւ իրաւակից միւս երկու միաբանութեանց ներկայացուցիչները ե պաշտօնապէս յայտարարուեցաւ կառավարութեան կարգադրութիւնը Ս. Յարութեան Տաճարի փակման մասին: Կղպուեցաւ Ս. Յարութեան բակին վրայ բացուող արեւիկան փոքր գոտը, իսկ արեւմտեան դրան առջև ոստիկաններ դրուեցան, ի հարկին թոյլ տալու հոգեւորականաց մուտքը, որոնց վրայ չէր տալու թուղթ սոյն արգելիչ օրէնքը: Ըստ օգլորականին, երեք ազգեր՝ Հայք, Յոյք ե Լատինք, իրենց սովորական արարողութիւնները ե հանապազօրեայ պաշտամունքը կը շարունակեն կատարել, բայց առանց ժողովուրդի ներկայութեան: Եւ տուկ ազգեր փակուեցան էին պատերուն վրայ թէ Ս. Յարութեան Տաճարը վտանգաւոր կերպով քայքայուած է: Ուխտա-

73ԻԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁ ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆԻ

Խնչպես ճամագոյի բովանդակ տարած-
 քին վրայ սփռուած Հայ գաղութները, Երու-
 սաղիմի նստացած Հայ գաղութը եւս, ա-
 ռւսնց կուսակցական եւ դաւանական խթ-
 րութեան — կազմուած եր իղեռնի Ոգեկոչ-
 ւան Միացեալ Յանձնախումբ — այս տարի
 եւս արժանաւայել կերպով եւ իր ուժերուն
 ու տեղական պայմաններուն ներքեւ չափով
 ոգեկոչեց յիշատակը Ապրիլեան մեր բիւրա-
 ւոր ճանապարհներուն:

Այս տարուան Ապրիլի 24ը զուգադիպած
 ըլլալով Աշխարհամաստան (Կանաչ) Կրթակի
 օրուան, օրուան հանդիսաւոր եւ հանգստեան
 Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարու-
 քին, Քրիստոսի Սուրբ Գերեզմանին վրայ.
 Պատարագին եւ Լուսարարապետ Գերե. Տ.
 Գաւթեանի Արքեպ. Պաշտօնեան, որ իր քա-
 ռոյքին մէջ պահնացուց յիշատակը մեր մա-
 ռանակաւ մարտիրոսներուն, որոնք իրենց
 արիւնն ու կեանքը ընծայաբերեցին, չբաժ-
 նելիլու համար Հայութեան եւ Քրիստոնէու-
 րեան: — Եւրոպայի մէջ, Միաբանու-
 րիւնը ճամբայ ելաւ դէպի Մայրավանք ուր
 քնչ ետ — երբ գերեզմանը կ'ուրբ — մեծ ու
 սգալովորանք զանգը Մայր Տանուր կը հրաւի-
 ռէր ժողովուրդը, ներկայ ըլլալու հոգեհան-
 զըստեան հանդիսաւոր պատգամներին: Արա-
 րողութեան նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք
 Հայրը, որ ապա զխաւոքեց դէպի Սինի
 (Ս. Փրկչի) Ազգային Գերեզմանատունը ըն-
 ցուցող երկարածից քափօր: Կային քանի իր
 լիղւմներով — Հայերէն, Անգլերէն, Ֆրան-
 սերէն, Արաբերէն, Եբրայերէն — պատգա-

լիղւմներ: Հայկական Ցեղասպանութիւնը
 դատաւարեց: Հանգստեան տարականգնու-
 րեցեցողութեամբ, քափօր հասաւ գերեզ-
 մանաւան մէջ գտնուող Արարայի Նահատե-
 կաց Յուշարձանը, որուն ոտին գետեղան-
 ցան ազգային գանազան կազմակերպութիւն-
 ներէ եկած ծաղկեպսակներ: Նորին Ամենա-
 պառուրեան նախագահութեամբ կատա-
 րուած Հանգստեան Կարգէն ետ, խուռներմ
 բազմութեան զիմաց խօսք առաւ գաղութի
 ծանօթ ազգայիններէն դեղագործ Տիար Նու-
 պար, որ մին է աղէտէն ճողպարածներէն,
 յայտնելով քե անկարելի է մոռնալ քե՛ մեր
 անմահանուն ճանապարհները եւ քե հողային
 մեր արդար պահանջները, հակառակ եղեռ-
 նին եւ այսօրուան միջեւ պառկող մօտ երեք
 հազարը դարու անցալիցին:

Վանք դարձն, ներկաներ խմբուեցան
 ժառանգ. Վարձարանի բակը, ուր հոգե-
 տուրէն ետ հակիրճ խօսքով հանդէս եկաւ
 Տիար Գեորգ Սեւան, անդադառնալով ժա-
 մանակէն ձգուելու փոխարէն մեր տա-
 ութիւն ժողովուրդի սրտին մէջ վարարող
 իրաւ ու մահուր հայրենասիրութեան զգա-
 ցունքին, որուն վերջին արձագանքները եկան
 Մայր Հայրենիքէն, լեռնային Ղարաբաղի
 հարցին աղբնութեամբ:

Բարձրախօսէն ծորող հայրենասիրական
 երգեր քափ կու տային ներկաներու ազգա-
 յին զգացուններուն:

Իւրաքանչիւր մամուլը, ձայնասփիւնը ու
 հեռաձայնը համառօտ կերպով անդադար-
 ձան Հայկական Ցեղասպանութեան:

Լորաց համար կարգադրուած է որ տարւ
 հոգիէ բազկացեալ խուռներ՝ հոգեւորականի
 մը զլխաւորութեամբ եւ կառավարական
 յատուկ արտօնատոմոսով կարենան ժողով
 Տանարը, իրենց յաւաք կատարել եւ ելիլ
 աւելապաշտ:

(Նոյն, անդ):

Բշ. 11 Ապրիլին, Վեհ. Հայրապետի
 մահուան բօթը գաւթող հեռագիրը ցնցեց
 ամբողջ Միաբանութիւնը, որ փութաց
 Պատրիարքարան, իր ցաւակցութիւնը
 յայտնելու Նորին Ամենապատուութեան:

(Նոյն, էջ 167):

ՏՈՒՐԵԿՎԱՆ ՀԱՆԳԻՍՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ԹԱՐԳԻՄԱՆԶՈՍ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Զորեղաբթի, 18 Մայիս, Համբարձման նախօրեակին, վերջ գտան Ս. Թարգմանչաց Երկրագ. Վարժարանի դասաւանդութիւնները, իսկ Տարեկան Պատգամը կայացաւ 21 Մայիս, Շաբաթ երեկոյեան և Կիրակի, 22 Մայիսին: Վաճառքի դրուած ձեռագործները, սանուհիներուն կողմէ և վարժուհի Օր. Թալէրթաւ Հրվինի փորձ հսկողութեան ներքե պատրաստուած, շատ նուրբ էին ու բարձրաճաշակ: — Յաջորդօրէն իսկ պահան Ամովերջի Գննութիւնները, որոնք տեւեցին մինչև ամսամասաւ:

29 Մայիս, Կիրակի կէսօրէ ետք ժամը 4ին, Ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահին մէջ կայացաւ Մանկավարժէզի Բաժնին, որուն իրենց մասնակցութիւնը բերին նաև Նախագործարանի Ա. դասարանի փոքրիկները: Հակառակ հեղձուցիչ տաքին, բաւականաչափ լեցուն էր սրահը:

Աւելի քան ժամուկէն տեւող Հանդէսին յայտագիրը, նախընթաց տարիներու նման, կը բաղկանար ոտանաւորներէ, խմբերգներէ, պարերէ և արամախօսութիւններէ, ըստ բաւականին յաջողապէս և խնամքով իրագործուած, շնորհիւ նուիրեալ երեք վարժուհիներու իննամսեայ խղճամիտ և քրտեւանդն ճիգերուն:

Վարժարանի բաղմբարխտ Տեսուչ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա. Գարեկեան բաժնեց, Հանդէսի աւարտին, Մողիկ դասարանէն ընթացաւորտ 12 երկսեռ փոքրիկներու աւարտական վկայականները և մողթեց որ ոչ մէկ հայ ծնողք իր հոգեհատորը զրկէ հայեցի կրթութեան անփոխարինելի բարիքէն, յանձնելով դասնոք օտար վարժարաններու: Ապա, Սրբազանը օրհնեց ամէնքը Վրահանիչնով:

Ներկաները ցրուեցան խիստ գոհունակ արամագրութեամբ:

Երկրագ. Կիրակի, 5 Յունիս, երեկոյեան ժամը 6-30ին, Ս. Թարգմանչաց Երկ. Վարժարանին մէջ կայացաւ Երկրորդական Բաժնի Ամովերջի Հանդէսը, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գաղանճեանի և ի ներկայութեան Հոգեւոր Հայրերու և հրաւիրեալներու ընտրանի բաղմութեան մը:

Նկատի առնելով որ այս տարի 70ամեակն է Սարտարապետի Հերոսամարտին, Տեսուչութիւնը գովելի մտածումը ունեցած էր Հանդէսը ձօնելու բախտորոշ այդ պատերազմի ռեկորդումին: Ընթացաւորտ դասարանի աշակերտներ կարելի յաջողութեամբ տուին նախընթացը, պատմականը և հետեւանքները այդ կարճատեւ ոտկայն մեծիմաստ հոգատումին, որուն արգասիքը եղաւ Հայաստանի Հիմնադրութեան հիմնադրութիւնը: Ժոխ էր խմբերգներու բաժինը, մեծ մասամբ հայրենական և տուեալ նիւթը ընդգրկող օտեղծագործութիւններէ բաղկացած: Այս ուղղութեամբ մեծապէս գովելի էին ջանքերը Երաժշտութեան ուսուցչուհի Տիկին Վարդուհի Լէփէճեանի: Խմբական արտասանութիւն եղաւ Նիկիթարդի «Հայրենակոյն»-Տոմարականը՝ գրքէն:

Գեղարուեստական Բաժնի աւարտին, Տեսուչ Ս. Հայրը կարգադրեց մասեր Տարեկան իր Տեղեկագրէն, որմէ ետք տարւոյո շրջանաւարտներէն 9ը (4 մանչ, 5 աղջիկ) օտարան իրենց աւարտական վկայականները (թիւ 11 էր, բայց երկուքը, Սթովակոյն աղջիկներ, մեկնած էին Նիկիթարտ): Բախտեցան նաև մրցանակներ, իրենց և այլ կարգերէ յաջող ուսանողներուն: «Հրաժեշտի Երգ»էն և շրջանաւարտուհի Ազնիւ Պաղտասարեանի ուղերձէն ետք խօսք առաւ Նախագահ Լուսարարապետ Ս. Հայրը, որ իր խօսքը ուղղելով շրջանաւարտներուն՝ ըսաւ. «Բախտաւոր պէտք է զգաք դուք ձեզ, որ հայկական բարձրագոյն վարժարանի մը անփոխարինելի բարիքը վայելած եղաք, երբ արեւմտեան աշխարհի շատ մը գաղութներուն համար հաղուադիւտ երեւոյթ է Հայ Դպրոցը: Գովեց յետոյ վարժարանի Տեսուչ Տ. Կիւրեղ Սպա. ը, որ 36 երկար տարիներէ ի վեր իր կարող ձեռքերուն մէջ կը պահէ զեկը այս կրթարանին, Թարգմանչաց շարականով (Վեմանտո Մովսիսի) բացուած այս Հանդէսը փակուեցաւ Ս. Աթոռոյ մաղթերգով («Օրհնեցէք զՏէր») և Նախագահ Վրահանիչնով:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՆՆԵՍԻԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Ուր. 1 Ապրիլ. — Խ. օր մեծ պահոց Առաւօտան, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնեցաւ «Արևադարձի» իսկերեկոյեան» ժողովականի վերջին ժամերգութիւնը:

● Շր. 2 Ապրիլ. — Յիսաակ յարութեան Ղազար: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Նոգը. Տ. Համարաձաժ վրդ. Գէշիշեան: Ս. Թ. Մանկապարտէզի փոքրիկները ոտացան Ս. Հաղորդութիւնը:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարաք Հօր զլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Բաշա-փառա՛մ մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտօնեցան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը մեր վերնամատարն մէջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբապետկեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Նոգը. Տ. Խորէն Աբեղայ (Անթիլիասի Միաբան):

● Կիր. 3 Ապրիլ. — Ծաղկազար: Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամատարն մէջ: Ժամարարն էր Նոգը. Տ. Խորէն վրդ. Յովակիմեան: Ապա կատարուեցաւ եռագործ մեծահանդէս թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին և Գատարապետի շուրջ: Թափօրականք ի ձեռին ունէին ձիթենեաց և արմաւենեաց աստեր, իսկ մեր թափօրին կը հետևէին Ղպտոց և Ասորաց թափօրները: Կատարուեցաւ նաև Անդառտան երգչախումբի թափօրականքը: Թափօրականքը և ձեռնարկը ի ձեռնարկը և բարձրացան Գատարաբարան, — Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Անդառտանին և (հոգեմայլ տալու) ընդմիջեալ ժամերգութեան աւարտին կատարուած) «Դռնբացէ՛ք ի արարողութեան նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպիթ. Սանդեան: Նոգը. Տ. Ամեն վրդ. կարգաց վարադարձեալ բացման անհանկուծեալ անուները: Կատարուեցաւ հանգանակութիւն Աղուշիէի Աղգային Բաժարանին ի նպատակ:

● Գշ. 5 Ապրիլ. — Աւագ Նիգեալ: Ըստ օսովութեան, Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի գաւթի Ս. Յովնանէն Աւսարարանի ժատարն մէջ: Ժամարարն էր Նոգը. Տ. Գուսան Աբեղայ, որ ապա գլխաւորեց Տաճարէն ներս կատարուած միախառնուած թափօրը:

● Եշ. 7 Ապրիլ. — Աւագ Նիգեալի (Յիսաակ ընթերցաւ): Առաւօտան, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Վարդ Ապաշխարողաց:

— Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Աւագ Սեդանին վրայ: Ժամարարն էր Գերշ. Տ. Վարդան Նպս. Տէմիրեան (Անթիլիասի Միաբան): Բաւականաչափ ժողովուրդի հետ, Ս. Թարգմանչաց Երկ. Վարժարանի աշակերտութիւնը ևս ընդունեց Ս. Հաղորդութիւնը:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ մոտնայտույթի քրտադրաւ կարգը: Հանդիսապետն էր Ամեն. Ս. Գատարաք Հայրը: Ներկայ էին ասոր բարձրաստիճանի հիւրեր, որոնց կարգին Անկիլքան Նպս. Բ. որ կարողաց Աւսարարական հատուած մը Անգլիերէնով:

— Ժամ մը ետք, փոքր թափօր մը, գլխաւորութեամբ Նոգը. Տ. Անուշաւան վրդ. Զրդշանեանի, այցելեց Քրիստոսի զոյգ բարոները: Ս. Հրեշտակապետաց վանուց գաւթի, Սուրբ Զիթնիի ծառին մօտ, ինչպէս նաև Ս. Փրկչի կիսուան ժատարն մէջ Նոգը. Հայրը պատմական տեսակ քրտապարտիւնը:

— Գիշերուան ժամը 7-11, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Թաւարման կարգը, տըխրազեցիկ խորհրդաւորութեամբ: Նոգը. Տ. Խորէն Աբղ. Տոգրամանեան համատարած մուծին մէջ քարոզող մը վեր հանեց լացի գիշերուան փրկիտար նշանակութիւնը:

● Ուր. 8 Ապրիլ. — Աւագ Ուրբաթ (Յիսաակ Խաչիլորեան): Կէսօրը քիչ անց, Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնամատարն մէջ կատարուեցաւ Վարդ խաչելութեան, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Վարդան Նպս. Տէմիրեանի:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր թաղման կարգը: Հանդիսապետն էր Ամեն. Ս. Գատարաք Հայրը:

● Շր. 9 Ապրիլ. — Աւագ Եղբար (Ճաղալոյց Ս. Զապի): Առաւօտեան ժամը 8-11ին, Ս. Յարութեան Տաճարի դուռը բացուեցաւ մեր կողմէ, բանալին առնուելով Աւագ Թարգման Նոգը. Տ. Սեան վրդ. Ղարիպեանի ձեռքէն:

— Ժամը 10ին, Ամեն. Սրբ. Գատարաք Հօր զլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Յարութեան Տաճար, ուր յաջորդաբար կատարուեցան լուսաւորեալի և յարակից հանդիսութիւնները, սկսելով Ս. Գերեզմանի դարն կնքումէ: Յունաց թափօրէն ետք, մեր Լուսահանքը՝ Նոգը. Տ. Սեան վրդ. Ղարիպեան, Ամեն. Տ. Տփառու Գատարաքին հետ, մտաւ Ս. Գերեզման, որպէս հիշող վայրկեան յետոյ, դուռն եկաւ նուիրական լոյս, որ ակնթարթի մը մէջ լուսակիրներու կողմէ փոխանցուեցաւ մեր վերնատան պատմութեան մէջ իր տեղը գրաւող Ամեն. Ս. Գատարաք Հօր, որ անով օրհնեց վարի խառն բազմութիւնը: Տաճարին յունեան և հայկական զանգերու և կոյնակներու ուրախ զօղումին կը միանայ Քրիստոս յարեալը, որ կը թշուառեան թափօրականք, եպիսկոպոսական խոյր կրող Լուսահան Հօր

գլխաւորութեամբ երիցս գաւառաւոր Ս. Գեւորգմանին չուրջ Մեր Թափօրին կը հետեւէին Ղպտոց եւ Ասորուց Թափօրները: Վանք դարձին, չամբու կէտին, Լուսարարապետն ու Լուսանանը զգեստաւորուած՝ գլխիներ ցարուսեան շարականներ երգելով եւ զանգահարութեամբ, Թափօրը մուտք գործեց Մայր Տաճար:

— Ժամ մը ետք, Յրազայոյցի արարողութեան կատարուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, իսկ իրիկնադէմի յանկուցիչ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Խորէն Արք. Տոբրամանեան: Գերշ. Տ. Կիրեղ Սպս. նախագահութեամբ կատարուած Ս. Զատիկի նախատեսակէն ետք, Միաբան շայրեր եւ զգիրներ Վասօր յարեաւ շարականը երգելով՝ զգեստաւորեալ բարձրացաւ սեղանատուն՝ ընթերցի:

● Կիր. 10 Ապրիլ. — ԶՈՏԻԿ ՅԱՐՈՒԹԻԱՆ, ՏԵԱՆԻ: Կէսգիշերէն երկու ժամ ետք (ամառնային ժամ), Մայրավանքի մեծ զանգը ոտքի է հանած Միաբանութիւնը, որ շատ չանցած, Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիրեղ Սպս. Գարիկեանի գլխաւորութեամբ, մեկնեցաւ Ս. Պատարագի Տաճար: Ս. Գոգոթայի ուխտէն յետոյ, մեր վերնամաստան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութեան մէջ մասը մինչեւ Վարցոյ, ապա իշնելով Ս. Գերեզմանի շրջափակը, Խաչեայը շարունակելով Թափօրական գնացքով՝ Մեր Թափօրին կը հետեւէին Ղպտոց եւ Ասորուց Թափօրները: Արեւածագին, Սեղանատան կատարուեցաւ երգութեան փայլի քս Քրիստոս: — Կարճ դադարէ մը ետք, Գերշ. Զանգիտապետ Սրբազանը մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, որ ձայնափռուեցաւ իսրայէլի առօրեականներէ: Սրբազանը խօսեցաւ նաեւ հոգեշունչ քարոզի մը: Վանք դարձին, Միաբանութիւն եւ զգիրներ շայոյց Թափի մուտքէն Վկարոյ յարեաւ շարականը երգելով յառաջացաւ եւ բարձրացաւ Պատրիարքարան:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք շայրը նախագահեց Մայրավանքի մեծ բակին մէջ կատարուած Զատիկական մեծ Անդատանին:

● Բշ. 11 Ապրիլ. — Բ. օր Ս. Զատիկ: Յիւստակ մեղեց: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գաղանձեան մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ եւ խօսեցաւ հուռ քարոզի մը: Ապա Ամեն. Ս. Պատրիարք շայրը, ամպնավանի Ներքեւ, Ս. Խաչափայտի մասունքն ի ձեռին, նախագահեց եւսողարձ Թափօրին, որմէ ետք Միաբանութիւնը երգեցեղութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Պատարագի Սրբազանը նշխար բաժնեց բոլորին:

● Գշ. 12 Ապրիլ. — Գ. օր Ս. Զատիկ: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղբի մատարան մէջ պատարագեց Նոգշ. Տ. Նաւասարդ Արք. Պատարագեան: Գերշ. Տ. Գաւրիթ Սպս. Սանկեան նախագահեց հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

● Եր. 16 Ապրիլ. — Գլխաւորութեամբ Յովնանուկ Կարապետի: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղբի մատարան մէջ պատարագեց Նոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Աւագ Սարկաւազ ձեռնադրեց Փարիզարեան Գլխեցի Տիար Տիգրան Մանուկեանը, որ ուխտաւորաբար ժամանած էր Երուսաղէմ:

● Կիր. 17 Ապրիլ. — Նոր Կիրակի (Յիւստակ Նահասակայ): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Լուսանան Նոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեանը. Նոգեհանսգեստեան կարգին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Սպս. Գարիկեան:

● Գշ. 19 Ապրիլ. — Աւետման նախատեսակէն ի Ս. Գաւրիթ Նախագահեց Գերշ. Տ. Գաւրիթ Սպս. Սանկեան:

● Դշ. 20 Ապրիլ. — Աւետման Ս. Աստուածածին: Առօրուան, Գերշ. Տ. Գաւրիթ Սպս. Կիրակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան շայրեր ինքեան շարժելով իշան Գերեզմանի ձորը ու Վերաշափառելով մուտք գործեցին Ս. Պատարագեան ձայն Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց Գերշ. Զանգիտապետ Սրբազանը:

● Եր. 23 Ապրիլ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբի: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Խորէն Վրդ. Յովակիմեան:

— Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը Վերաշափառելով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մեր վերնամաստան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութեան եւ նախատեսակի Աւագ կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբապետեղեաց յայեցութեան հանդիսաւոր Թափօր Տաճարէ ներս: Թափօրապետն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղլանեան:

● Կիր. 24 Ապրիլ. — Աւխահամարան (Կամաչ Կիրակի) եւ Յուստակ Նահասակայ: Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատան մատարան մէջ: (Մնացեալը տեսնել էջ 100):

● Եր. 30 Ապրիլ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբի: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Գաւրիթ Արք. Այնտեան:

● Կիր. 1 Մայիս. — Կարմիր Կիրակի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղլանեան:

● Եր. 7 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբի: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Կիր. 8 Մայիս. — Տօն Երեմիայի Ս. Պաշիմ (351): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաւրիթ, Աւագ Սեղանին վրայ, որուն վերեւ զետեղուած էր վառ կանթեղներով Ս. Խաչին նշանը: Ժամարարն էր Նոգշ. Տ. Զամարաձով Վրդ. Քէշիշեան: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. ընթերցաւ Ս. Կիրեղ շայրապետի Թուղթը՝ յղուած Կոստանդ Կայսեր

● Եր. 14 Մայիս. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Կիր. 15 Մայիս. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հո շ. Տ. Սեան Վրդ. Զարիպեան:

● Դշ. 18 Մայիս. — Կէսորէ ետք, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. ի գլխաւորութեամբ, Հոգշ. Հայրեր ինքնաշարժերով բարձրացան Ձիթենեաց լեռ, ուր Համբարձման որբավարին մօտ կատուցուած վրանամատրան մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախատեսակ: — Երեկոյեան դէմ, նոյն վայրին վրայ պաշտուեցան Եկեւնցեի և Հովման կարգեր, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Սեան Վրդի: Մնացեալ արարողութիւնները զանց առնուեցան, քաղաքական խառնակ կացութեան պատճառաւ:

● Եշ. 19 Մայիս. — ՀԱՄԻԱՐՔՈՒՄՆ ՏԵԼՈՒՆ: Առաւօտուն, գարձեալ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. ի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով բարձրացան Ձիթենեաց լեռ, ուր արաշվառով մեղեք գործեցին Համբարձման շարժումը, ուր մեր վրանին մէջ օրուան հանգիստաւ Ս. Գատարազը մատուց. ինչպէս նաև Մայր Աթոռ Սուրբ Ս. Էջմիածին փոխադրութեան տարեգարծի առթիւ կատարուած շնորհակտական Մաղթանքոյն և Սրբատեղւոյն առջև պաշտուած Անդառատան նախագահեց Գերշ. Տ. Ներգիտապետ Սրբապետը:

● Եր. 21 Մայիս. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանեկաբեան:

— Փաղաքական անդառնող գէղարկու պատճառաւ Ռեւոլուսիոն Համբարձմանի արարողութիւնները առեւտին կատարուած ըլլալուն, կատարուեցան այսօր և զվարչ. Առայդ, Կէսորէ ետք, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. ի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով բարձրացան Ձիթենեաց լեռ, մեր վրանին մէջ կատարուեալ ժամերգութիւն և նախատեսակ:

● Կիր. 22 Մայիս. — Երեկոյե Եղեղապետ: Առաւօտուն, Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զրդ. Զանեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր զարձակ ինքնաշարժերով բարձրացան Ձիթենեաց լեռ, ուր Համբարձման վարին մօտ լարուած մեր վրանին մէջ խոյր ի գլխաւ պատարագեց Հոգշ. Հանդերձապետ Հայրը:

● Եր. 28 Մայիս. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Համբարձման վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

— Հոգեգալտեան մեծահանդէս նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գարիկեան:

— Գերշ. Սրբապետն նախագահեց նաև փշերակի գրքին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Եկեւնցեի և Հովման կարգերուն:

● Կիր. 29 Մայիս. — ՀՈԳԵԳԱՆՈՒՍ (Բարեկեղեղեան պանոյ): Օրուան հանգիստաւ Ս. Գատարազը Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ մատուց և Ս. Եակոբ Ռեկերեանի Հոգեգալտեան ներքոյն ընթերցաւ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գարիկեան:

— Կէսորէ ետք, Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զրդ. Զանեանի գլխաւորութեամբ, Հոգշ. Հայրեր մեկնեցան Սուր լեռ, ուր նախ պաշտամունք կատարեցին Վերջին Ընթերցեց վերնատան մէջ և ապա Ս. Փրկչի վանուց դաւթին մէջ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեցին հանգուցեալ Գատարաքաց հոգիներուն համար:

● Եր. 4 Յունիս. — Է. օր Հոգեգալտեան: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուռն Երեղայ:

● Կիր. 5 Յունիս. — Յիսաակ եղայի մարգարէին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զրդ. Զանեան:

● Ռւր. 10 Յունիս. — Նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● Եր. 11 Յունիս. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (Եղև ի Վրդապետ): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանեկաբեան:

— Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գրեգորի Արքեպս. Ապա երգուեցաւ «Տէր ողորմեա՛ն» ծննդգիր:

● Կիր. 12 Յունիս. — Տօմ Կարօղիկ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Եակոբ, Առաջ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Կատարուեցաւ շնորհակտական Մաղթանք վրան Ս. Էջմիածնի, նախագահութեամբ Գերշ. Լուսաւորապետ Ս. Լոր:

● Եր. 18 Յունիս. — Ս. Մեծին Նեստօր Եւ Պաղայ եպս ին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուռն Արշ. Աւանեան:

● Կիր. 19 Յունիս. — Բարեկեղեղ Ս. Լուսաւորչի պանոյ: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ Ռեկերեանի, մեր վերնատան մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Ռւր. 24 Յունիս. — Նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախագահեց Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գրեգորի Արքեպս.:

● Եր. 25 Յունիս. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (Գիւն նկարաց): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ ուր թաղուած է, ըստ աւանդութեան, մատուցը Ս. Լուսաւորչի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Կիր. 26 Յունիս. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Երուսաղէմի Հրէական ըսմին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցւոյ:

ւայ մէջ: Ժամադարն էր Հոգշ. Տ. Գոմիտան Վրդ. Շերպէնեան: Քարոզեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զլլանեան, խօսելով մեր Հաւատայ Հոր կեանքին ու մեծ գործին մասին:

● Դշ. 29 Յունիս. — Նախատեսակին Ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա:

● Եշ. 30 Յունիս. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մեղծ Սահակայեց Մեսրոպայ (Տօկ տաղային): Ս. Գատարաբը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեդանին վրայ: Ժամադարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արեղայ Ալճանեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Կիր. 13 Մարտ. — Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա. ներկայ եղաւ Ս. Յարութեան Տաճարի Յունաց Տեսուչ Արշիմանդրիթ Նիքիթօբուսի եպիսկոպոս ձեռնադրութեան, զոր կատարեց Ամեն. Տ. Տիոտորոս Գատարաբը Միջինքի Կիրակիի առաքիթով Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցած հանդիսաւոր Ս. Գատարաբի միջոցին:

● Գշ. 12 Ապրիլ. — Անթիքիայի Միաբաններէն Գերշ. Տ. Վարդան Սպիսկ. Տէմիթեան, Հոգշ. Տ. Խորէն Արք. Տողրամանեան և Հոգշ. Տ. Նաւասարդ Արք. Մարտոսեան Ս. Զատիկի մեր մէջ անցընելէ ետք Կիպրոսի գծով վերադարձան Լիբանան:

— Քաղաքական տանկուվրայութեանց հետեւեանքով, ինչպէս Ս. Ծննդեան՝ այնպէս ալ Ս. Զատիկի շնորհաւորութիւնները զանց ունեւեցան:

● Եշ. 21 Ապրիլ. — Կէսօրին, Իւրայելի Անկախութեան Քառասնամեակին առթիւ, Վառժ. Քաղաքապետ Թէտի Բօլլէքի կողմէ, Դաւթի բերդին մէջ տրուած ֆօրէյի ընդունելութեան ներկայ եղան Գատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա, Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինգիւեան:

● Բշ. 25 Ապրիլ. — Ս. Ուխտիւ Միաբաններէն Գերշ. Տ. Դաւիթ Սպա. Սահակեան, որ քանի մը ամիսներէ ի վեր կը քնար մեր մէջ, վերադարձաւ Թրանսա:

● Ուր. 29 Ապրիլ. — Ամերիկեան Նոր Հիւսպատառը այցելեց Ամեն. Ս. Գատարաբը Հօր:

● Բշ. 9 Մայիս. — Իւրայելի Նախագահ Վառժ. Հայրմէ Էնթոօ վերընտրուած ըլլալով

երկրորդ հնգամեակի մը համար, այս երեկոյ ըրաւ իր երգումը Քնէսէթի (Խորհրդարան) մէջ, որուն ներկայ եղաւ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա: Ապա Նախագահական Ապարանքին մէջ տեղի ունեցաւ ընդունելութեան, որուն ներկայ եղան Նաև Ամեն. Ս. Գատարաբը Հայրը և Քատրուղար Տիար Գէորգ Հինգիւեան:

● Եշ. 12 Մայիս. — Սկոպտական Եկեղեցւոյ Նոր Երէցը այցելեց Գատարաբարան:

● Եր. 4 Յունիս. — Իտալիոյ ազգային տօնին առթիւ (2 Յունիս), Իտալական Ընդունելութեան Սպա. Հիւսպատոսին կողմէ, Հիւսպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Գատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա. և Տիար Սահակ Գալաշեան:

● Բշ. 13 Յունիս. — Կէսօրէ առաջ, Ս. Ամեն փառաւորայ տօնին առթիւ, Թրանսիսկաններուն Մայր Տաճարին մէջ, Կիւթութեան կողմէ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Գատարաբին և յաջորդեց ընդունելութեան ներկայ եղաւ Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալճանեան:

● Եշ. 16 Յունիս. — Անգլիոյ Էլիզաբէթ Բ. Թագուհւոյ ծննդեան տարեգարծի առթիւ, Ռիտանական Ընդունելութեան Սպա. Հիւսպատոսին կողմէ, Հիւսպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարաբներ Տ. Գարեգին և Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սրբազաններ, ընկերակցութեամբ Տիար Գէորգ Հինգիւեան:

● Եր. 18 Յունիս. — Կէսօրէ առաջ, վերջերս Ատաիս-Ապէլայի մէջ վախճանած Եթովպական Եկեղեցւոյ Գատարաբ Ամեն. Տ. Թէքլա-Հիմանթի հոգւոյն հանդեսուն համար մասնաւոր պաշտամունք կատարուեցաւ Հապէշաց եկեղեցւոյ մէջ: Մեր կողմէ ներկայ էր Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպա. Գարիկեան: Հանգուցեալը մեծ զարկ տուած է եկեղեցւորինութեան, հակառակ Եթովպիոյ մարտիս վարչակարգի սեղմումներուն:

● Եշ. 23 Յունիս. — Երեկոյն, Քաղաքապետ Վառժ. Թէտի Բօլլէքի կողմէ կատարուած Քաղաքապետարանի Նոր բաժնի հիմնաքարի ճշգրտեղման հանդիսութեան և քաղաքապետարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սպիսկ. և Տիար Գէորգ Հինգիւեան:

**Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ
ՍՏԱՅԱԾ Է ՀՅՏՏԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

Լուսաւորիլը — Եղիվարդ: Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց Եղիվարդ Գոռնաթիպ Տպարան, 1987, էջ 145:

Լեռան Վրայէն Երանիններ (Բ. Տպագրթ.) — Հեղինակ և տպ. նոյն, 1988, էջ 116: Մայիս-Նոյմ — Գարոյր Սեակ: Երևան, 1987, էջ 396:

Մետրոպ Մարտոց — Էդուարդ Բ. Աղայեան, Երևան, 1986, էջ 114:

Նախամշտոցեան Հայ Գրի ու Գրականութեան, Մետրոպեան Այբուբենի և Յարակից Հարցերի Մասին — Էդուարդ Բ. Աղայեան: Երևան, 1977, էջ 265:

Հայ Գրահրատարակութեան Պատմութիւնից — Վլադիմիր Մ. Վարդանեան: Երևան, 1987, էջ 188:

Հայերէնագիտական Բառարան — Հրանտ Զ. Պետրոսեան: Երևան, 1987, էջ 685:

Հայ-Ռուսերէն Բառարան — Հ.-Յ. — Երևան, 1987, էջ 530: [էջ 158:

Ժամանակակից Հայերէնի Հնչիւնարանութիւն — Վարդ Առաքելեան: Երևան, 1955, Հէքիթ ծղմարտութեան Մասին — Վարդգէս Բաբայեան: Երևան, 1987, էջ 95:

Հայ Դասական Գնարհորգութիւն — Լեւոն Մկրտչեան և Արշակ Մատոյեան: Հատոր Բ., Միլիէն Դարեր (ԺԳ. - ԺԸ.): Երևան, 1986, էջ 351: [էջ 286:

Հայ Ազգագրութիւն (Համառօտ Ուրուագիծ) — Վարդ Հ. Բղոյեան: Երևան, 1974, Դեռ Կարող Ձեռք Կնում — Խաճակ Մ. Գիւլնագրեան: Երևան, 1987, էջ 238:

Բայի Ուսուցման Հիմնական Հարցերը — Թ. Գ. Զուռեան: Երևան, 1956, էջ 204: **Գրիգոր Տաթևացիի և Սնանուն Սիւնցի** — Ալվիդ Միքայելեան (Կազմեց, առաջաբանը և ծանօթագրութիւնները գրեց): Հայկական Մանրանկարչութիւն (Հայերէն, Ռուսերէն և Անգլերէն): Երևան, 1987, էջ 165:

Յաւերժի Ծամբորդը — Գէորգ Էմին: (Հայերէն, Ռուսերէն, Անգլերէն, Գերմաներէն և Ֆրանսերէն): Երևան, Վերսիկ Հրատարակչութիւն, 1987, էջ 110:

Կերպ և Իսկութիւն — Ստեփան Թօփչեան, Երևան, 1987, էջ 486:

«Վեհափառ Տէր, Եկուր . . . Կը Սպասենք Քեզի . . .» — Զարեհ Կթղ. Փայալեան (Վախճանման 25ամեակին առթիւ): Անթիլիաս, Տպ. Կաթ. Կրթիկիոյ, 1988:

Զարեհ Սրանչիլին — Շահան Արդ. Սարգիսեան (Կազմող): Զարեհ Ա. Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ (1956-1963): Վախճանման Բասնիկագրական (1963-1968): Անթիլիաս, 1988, էջ 56:

Հայու Ինկորներ — Վահրամ Մովսէս: Բ. Տպագրութիւն: Անթիլիաս, Տպ. Կաթող. Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1987, էջ 200:

Համբոն Տարեգիրք — Վարդան Եպս. Տէմիրճեան: Ազգային, Եկեղեցագիտական, Պատմա-Բանասիրական, Վիճակագրական Ուսումնասիրութիւններ, Ա. Հատոր: Անթիլիաս, Տպ. Գրառաչեան, 1986, էջ 255:

Վերապատուելի Կարապետ Ա. Հասէսեան (Աստուծոյ Խոնարհ Մէկ Մասն, 1871-1954) — Վեր. Հերրլո Ա. Կ. Հասէսեան: Պէյրութ, Տպ. Տեսիկեան, 1971, էջ 247:

Արցունք-Ժպիտ — Ջաւէն Եղեշեան: (Քերթուածներ, 1983-1987): Միտնի, 1988: Պէյրութ, Տպ. «Զարթօնք», 1988, էջ 101:

Հայ Ժողովուրդին Անկախութեան Պայքարը Կիլիկիոյ Մէջ 1919-1921 թթ. — Աւետիս Եափուճեան: Մատենաշար Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Ա. Մաս — էջ 1-1086: Բ. Մաս — «Կիլիկիան Միջազգային Քաղաքականութեան Ոլորապատոյտին Մէջ» — էջ 1087-1500: Գահիրէ, 1977:

Տպաւորութիւններ Սփիւղքահայ Դրականութիւնէն — Աւետիս Եափուճեան: Մատենաշար Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրէ, Տպ. «Որեւ», 1987, էջ 360:

Երգարան — Գէորգ Պ. Յակոբեան: Խաթանպուլ, Մուրաթ Օֆսիթ, 1985, էջ 184:

Առաստաղը — Ռոպէր Հատուճեան: Վէպ: Խաթանպուլ, Տպ. նոյն, 1983, էջ 224:

Օուշաետոր — Ա. - Ժ., 1982-1986, էջք՝ 2069: Հեղինակ, վայր, տպարան նոյն:

- Սուրբ Փրկիչ Հայոց Հիւանդանոց*, 1882-1888, [Խթանպուլ],
Մատենագիտութիւն Հայաստան Օտար Լեզուով Տպագիր Գիրքերու — Արտաշէս Հ.
 Գարաշեան, Հրատ. «Խուրէն Սեպհ» Մշակ. Հիմնարկի Փարիզ, 1987, էջ 759.
Հատուածներ Հօր — Գրիգոր Պրլտեան, [Փարիզ],
Ոստայն 1 — Վրէժ Արմէն (Արթիւնեան), Մօնթրէալ, Հրատ. Մեսրոպ Մաշտոց Հիմ-
 նարկութեան, 1987, էջ 192.
Մեծ եղեռն Հայոց — Եւաւորչան (Եւաւորչ Ա. Քնն). Մհրապեան, Հատոր Ա., էջ 390,
 Հատոր Բ., էջ 391-784. Պ. Այրէս, Տպ. Կրաֆիքս ձեռնարկ Պէլկրանո, 1987.
Պատմութիւնը Քառեկներով — Արամայիս Երէջ (Արամայիս Քննյ. Միրզայեան),
 Սիւնի, Աւստրալիա, Տպարան Տօլպագեան, 1987, էջ 101.
See the Holy Land — Waleed & Sani Khoury. Photographer Garo Studio — Mar-
 diros Nalbandian. In 228 Coloured Pictures. Jerusalem, 1988, pp. 144.
Proposals for Investments and Industrial Cooperation in Israel — Manufacturers Asso-
 ciation of Israel. Tel Aviv, pp. 32.
Zabel Essayan ou l'Univers Lumineux de la Littérature — Chouchik Dasnabédian.
 Antélias, Liban, Catholicossat Arménien de Cilicie, 1988, pp. 173.
Oeuvres Vives de la Littérature Arménienne — Krikor Chahinian. Antélias, Liban,
 Catholicossat Arménien de Cilicie, 1988, pp. 394.
Khatchadour Abovian et la Renaissance Littéraire en Arménie Orientale — Hrant
 Adjemian. Thèse de Doctorat de 3ème cycle. Université de Paris III, Institut
 National des Langues et Civilisations Orientales - 1976. Publication du Prix Lit-
 téraire Haig et Dirouhi Serengulian. Antélias-Liban, Catholicossat Arménien de
 Cilicie, 1986, pp. 156.
Retracing the Footsteps of our Forefathers — Susan Kelekian. 2nd Impression. Ante-
 lias, Lebanon; Armenian Catholicossate of Cilicia, 1987, pp. 157.
Concèrts — A l'Occasion du Xè Anniversaire de l'Élection et Consécration de Sa
 Sainteté Karekine II - Catholicos de la Grand Maison de Cilicie. Beyrouth, 1987,
Mesrop Mashtots (In Russian) — E. B. Aghayan. Yerevan, 1986, pp. 111. [pp. 36.
Mesrop Mashtots — E. B. Aghayan. Yerevan, 1986, pp. 103.
Lettres de Tiflis et d'Arménie (Du 29 Avril au 3 Août 1891) — Vienne, Imprimerie
 Mekhithariste à Vienne, 1987, pp. 153.
Volkstrachten aus dem Heiligen Land — Museum für Völkerkunde in Wien, 1982.
 Wien, Druck: Franz Adametz, pp. 24.
Prinz Max Von Sachsen und Armenien (1870-1951) — Iso Baumer. Mit einem An-
 hang: Flugblatt Nr. 11 der Armenischen Interkonfessionellen Hilfsaktion. Bremen,
 Druck: Geffken-Druck, 1986, pp. 28.
Erlebnisse — Therese Lehmann-Haupt. Eines Zwölfjährigen knaben. Während der
 Armenischen Deportation. Mit einem Anhang: Gutachten von Johannes Lepsius
 über die Armenischen Massakres und einem Nachwort von Helmut Donat. Bre-
 men, Druck: Stelter KG, 1985, pp. 22.
Armenier — Armin T. Wegner-Gesellschaft. Deutsch Behandelt. Dokumentation zur
 Bremen Konferenz "Genozid und Holocaust" (19-24 April 1985). Bremen,
 Druck: Geffken-Druck, 1985.
Armenian Illuminated Gospel - Books — Vrej Nersessian. London, 1987, pp. 100.
The Tondrakian Movement — Vrej Nersessian. Religious Movements in the Armenian
 Church from the Fourth to the Tenth Centuries. London, 1987, pp. 144.
Histoire des Saints et de la Sainteté Chrétienne — Bagneux, Hachette, 1987, pp. 63.

Բ Ո Վ Լ Լ Ն Դ Լ Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ս. Զատիկի փառոզը		66
Շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետէն		68
» » Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետէն		69
» » Վասիկանէն		70
» » Քենթրուպրիի Արեւայիսկոպոսէն		70
» » Ռուսաց Պիմէն Պատրիարքէն		71
Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ յզուած Ս. Արքունի		72
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		
Յիսնամետիկ մահուան Տ. Տ. Խոռէն Կաթողիկոսի	Գ. ձ.	73
ԿՐԾՆԱԿԱՆ		
— «Մեծացուցեք»	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ	75
— Ս. Յովնանէս Մկրտիչ	» » »	76
ՌԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ		
— Քառեակներ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	77
ՌԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Նորայր Ն. Բիւզանդացու անցիպ «Հասընսիր Տաղարուն»	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	78
— Հեռեւեմի Եփեսոսաց պատուիրաններին	ԳԵՈՐԳ ԱՐԳԱՐԵԱՆ	81
ՀԱՅ ՆԿԱՐԹՂՆԵՐ		
— Հայ Նկարողներ ԺԱ. - ԺԷ. Դարերու	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ	85
ՊԱՅՄԱԿԱՆ		
— Կեսկեաներ	» » »	89
Թուրք բժիշկներու դերը Հայոց ջարդին մէջ	ՎԱՀԱԳՆ ՏԱՏՐԵԱՆ Թրգմ. ԱՐԱՄ ՊԵՂԵԱՆ	91
ԳՐԱԽՑԱԿԱՆ		
— La Chaîne Arménienne sur les Épitres de Pierre	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ	94
— «Ես Սու եմ ... Բայց Գեղեցիկ»	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	95
Նօթք եւ նիւթ	Գ.	97
ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ		
— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր առողջական վիճակը		99
— Ամսօրեայ լուրեր		99
73րդ Տարեկարձ Ապրիլեան Նշանին		100
Տարեկան հանդիսութիւնի Ս. Թարգմանչաց Նշիր. Վարժաւանի		101
Ս. ՇԱԿՈՐԻ ՆՍՐԱԷՆ		
— Նկերեցականք - Բեմականք		102
— Պատճենականք		105
Շանկ՝ Կիւլիկեցեան Մասեմադարանի կողմէ ստացուած գրքերու		106

ԼՈՅՍ ՏԵՍԸՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ԵՂԻՎԱՐԴԻ

1) ԼՈՒՍԱԻՈՐԻԶԸ

145 էջ

2) ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՅԷՆ

(Երանիներ)

Բ. Տպագրութիւն — 116 էջ